

અનુમોદના....

પૂજ્યપાદ પ્રવર્તિનીશ્રી રંજનશ્રીજી મહારાજના
સદુપદેશથી સંઘવી અંબાલાલ રતનચંદ

જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટના જ્ઞાનખાતામાંથી

આ ગ્રંથનો સંપૂર્ણ લાભ લેવામાં આવેલ છે.

આની અમો ભાવભરી અનુમોદના

કરીએ છીએ.

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ

श्री हरिभद्रसूरिविरचिता

। जंबूद्वीपसंग्रहणी ।

(श्रीप्रभानंदसूरिविरचितवृत्तिसहिता)

संपादका : संशोधकाश्च

सकलागमरहस्यवेदिआचार्यप्रवरश्रीमद्विज

दानसूरीश्वरा :

प्रकाशक :

श्री जिनशासन आराधना ट्रस्ट

७-३ भोईवाडो मुलेश्वर, मुंबई-२.

अहवेत्यादि—अथवेति विकल्पान्तरे नरतन्नास्त्रि क्षेत्रे एकमेकसंख्याकं खंमं नवतीत्यादि शेषोऽप्याहार्यः, खंमंप्रमाणत्वात्तस्य । यत्तुक्तं—“पंचसये ऽब्धीसे ऽब्चकद्वावित्थमं नरहवासं” इति । तथा “दो द्विमवंति चि” हेमवति वर्षधरे छे द्विसंख्ये खंमे नवतः । यतो नरतद्वैत्रात् पराणि वर्षधरवर्षाणि क्रमेण द्विगुणद्विगुणविस्ताराणि । तत्तुक्तं “नरहेरवयप्यनिई, छुगुणा छुगुणा य होइ द्विष्वंभे वासा वासहराणं, जायय वासं विदेहंति ॥ १ ॥ तथा “हेमवइ चजरो” इति हेमवते द्वितीये क्षेत्रे चत्वारि चतुःसंख्याकानि खंनानि । ‘अट्टेत्यादि’ महाहिमवति द्वितीये वर्षधरेऽष्टौ खंनानि । हरिवर्षे तृतीये क्षेत्रे षोडश खंनानि । तथा ‘वत्तीसमिति’ निषधे तृतीयवर्षधरे पुनर्द्वान्त्रिंशत् खंडानि नवंति इति सर्वत्र संवध्यते । इति महाविदेहव्यतिरिक्तेषु दक्षिणदिग्बर्षिषु वर्षधरेषु सर्वमीदृशे त्रिषष्टिखंनानि जांतानि । इदानीमुत्तरदिग्व्यवस्थितक्षेत्रवर्षधरखंनानि निरूपयति—‘मिद्वि-येत्यादि’ एवमेव मिद्वितानि समुदितानि त्रिषष्टिः खंनानि द्वितीयपार्श्वेऽपि नवेयुस्तद्यथा—एकं खंममैरवते, छे शिखरिगिरौ, चत्वारि हैरणयवतक्षेत्रे, अर्धौ रुक्मिपर्वते, षोडश रम्यकक्षेत्रे, द्वात्रिंशत् नोदवति वर्षधर इति । ‘चउसट्टी’ इत्यादि, इह पदैकक्षेत्रेऽपि पदसमुदायोपचाराद्विदेहे इति महाविदेहे सर्ववर्षधरमध्यवर्त्तिनि क्षेत्रे चतुःषष्टिः खंनानि नवंति । एतावता सर्वसंख्यया किं जातमित्याह—‘तिरासीत्यादि’ त्रयश्च ते राशयश्च त्रिराशयः तेषां पिरुः समूहः, यद्वा त्रयाणां राशीनां समाहार-स्त्रिराशिः तस्य पिरुस्तस्मिन्, तुः पुनरर्थे नवत्यधिकं ज्ञतं खंनानि स्युरिति गाथाछयार्थः ॥ ४-५ ॥

अथ जम्बूद्वीपे योजनपरिमाणानि खंनानि कियंति नवंति ? इत्यादिकं घनीकृतयोजनद्वारं गाथापंचकेनाह—

—: प्राप्ति स्थान :-

(१) प्रकाशक :

(२) श्री जिनशासन आराधना ट्रस्ट
C/o. सुमतिલાલ ઉત્તમચંદ,

भारततीया मडेतानो पाडे,
गोणशेरी, पाटणु, ३८४२६५

(उत्तर गुजरात).

(३) मूणीयेन अंभालाल रतनचंढ जैन धर्मशाळा
स्टेशन रोड, सरदार भाग सामे,
वीरमगाम-३८२१५०

नंकल - ५००

अदध र।. १०-००

युनः प्रकाशन संवत् - २०४२

Rs. 10-00

पदौ क्तिताञ्चिदापिताहारनेपथ्याचरणशयनीयावासादिद्वालितवपुर्भिर्युगलिकैर्विराजितं हैमवतनामकं द्वितीयं क्षेत्रमस्ति । तत्र ते युग-
 लाथभिर्णश्रुतुःपष्टिष्टकरंरुद्राजितमेकगव्यूतोच्चं चतुर्थञ्चक्रते कृतमनोऽञ्चिदापिताहारं रोगजरापमृत्युदुःखदोषिनस्यादिरहितमेकपड्यो-
 पमायुर्देहं दधानाः, पर्यंते एकोनाश्रीतिदिनान्यपत्यानि पादायित्वा स्वस्य समस्थितिष्वर्दपस्थितिषु वा देवेषूपच्यंते । अत्र च केचिदे-
 तेषां चाणकवदरामद्वकप्रमितमाहारमेकच्छित्रिगव्यूतप्रमाणशरीराणां क्रमेण, अपरे चाष्टादशव्यंजनाकुलां रसवर्तीं जोजनतयाञ्चिद-
 धति । तत्र सकर्णानां कर्णमवतंसयति, यतः शर्कराजित्वररसां पृथ्वी कल्पदृक्षाणां फलानि च तेषामाहारतयोपयुज्यंते । आह चा-
 गमः—“ पुढ्वी पुंफफलाहारा तेषां मणुञ्चा पन्नत्ता ” । तत्र च सिंहव्याघ्रसर्पविगलादादयो दुष्टतिर्यचोऽपि क्षेत्रस्याज्ञाव्यान्मिशो
 हिंस्यहिंसकञ्चाववर्जिताः प्रतनुकपायतयवैतिष्ठंते । अतस्तद्भावज्ञावितत्वादपि देवगतिभेवाञ्चुवते । दंशमशकयूकामत्कुणममुखाः श-
 रीरसंतापकारिणः ह्युद्रजंतवस्तु मूढतोऽपि न जवंति । काद्वस्तत्र सुषमदुषमारूप एक एव । तन्मध्ये पंचवर्णरत्नमयः सर्वतः सहस्र-
 योजनप्रमाणः पद्याकारः शब्दापाती वृत्तवैताढ्यपर्वतः, येऽमुं रजतमयमञ्चिदधति, तेषां जंवूहीप्रज्ञास्या सह विरोधः । तत्र ह्येव-
 मुक्तं—“ कहिणं जंते हेमवण वासे सदावर्देनामं वहवेयह्वप्वण पन्नत्ते ? गोयमा रोहियाए महानर्दए पञ्चिमेण रोहिञ्चंसाए म-
 हानर्दए, पुरच्छिमेणं हेमवयवासस्त बहुमज्जदेसजागे इस्थणं सदावर्देनामं वहवेयह्वे पव्वण पन्नत्ते, एगं जोयणसहस्सं उडुं उच्चत्तेणं,
 अट्टाइयाइं जोयणसयाइं उव्वेहेणं, सव्वत्थसमे, पद्दगसंठाणसंठिए, एगं जोयणसहस्सं आयामविक्रंजेणं तिन्नि जोयणसहस्साइं

ચૌદસો ચુમ્ભાલીસ ગ્રંથના રચયિતા સુરિપુરંદરજી શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ રચિત “જ’બૂદ્ધીપ સંગ્રહણી” અને તેની પ્રભાનંદસૂરિ રચિત વૃત્તિ સહિત પુનઃ પ્રકાશન કરતાં અમે અત્યંત આનંદ અનુભવીએ છીએ. પ્રસ્તુત વૃત્તિની રચના સંવત ૧૩૯૦ માં થયેલ છે. વર્તમાનમાં ચતુર્વિંધ સંઘમાં ચાર પ્રકરણોનો જે અભ્યાસ કરાય છે તેમાં આ ત્રીયું પ્રકરણ છે. આના ઉપર ગુજરાતી ભાષામાં પણ અનેક વિવેચનો લખાઈ ગયા છે. પ્રસ્તુત વૃત્તિ સરળ ભાષામાં હોઈ અહ્ય ક્ષયોપશમવાણને પણ યોગ્ય થવામાં સારી રીતે નિમિત્તભૂત ગને છે.

પ્રસ્તુત વૃત્તિના સંશોધક-સંપાદક સકલાગમ રહસ્યવેદી, પરમગીતાર્થ, સંઘકૌશલ્યાધાર, સ્વ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય દાનસૂરીશ્વરજી મહારાજ છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથના સંશોધન-પ્રકાશન વખતે પૂજ્યશ્રી પંન્યાસ પદથી આલંકૃત હતા. “શ્રી જૈન ધર્મ પ્રચારક સભા” લાવનગર તરફથી આ ગ્રંથનું પ્રથમ પ્રકાશન સંવત ૧૯૯૧માં થયું હતું. ૭૧ વર્ષ પૂર્વે છપાયેલ આ ગ્રંથ જીર્ણ થવાથી તથા અલભ્ય ગનવાથી, તેમજ અભ્યાસમાં અતિ ઉપયોગી હોવાથી અમે તેને પુનઃ પ્રકાશિત કરીએ છીએ.

આ પ્રસંગે શ્રી ધર્મ પ્રચારક સભાને પણ અમે કૃતજ્ઞભાવે યાદ કરીએ છીએ.

—આ પૂર્વે અમારા તરફથી (૧) જીવ વિચાર સટીક, (૨) ન્યાય સંગ્રહ, (૩) ધર્મ સંગ્રહ સટીક ભાગ ૧-૪) ભાગ-૩, (૫) જીવસમાસ ટીકાનુવાદ વિ. ગ્રંથો પ્રકાશિત થયેલ છે. હાલમાં સ્વાહવાદમંજરી અનુવાદ તથા ધર્મસંગ્રહ ભાગ ૨ નો તથા અભિધાન ન્યુત્પત્તિ ક્રિયા કોશ છપાઇ રહ્યા છે. આપણા પ્રાચ્ય સાહિત્યની મહાન સમૃદ્ધિની રક્ષા માટે પ્રયત્ન પુરૂષાર્થ આવશ્યકતા છે. હાલમાં લગભગ છસો જેટલા પ્રાચીન ગ્રંથોને અમે હેન્ડ મેઇડ કાગળમાં લહિયાઓ પાસે લખાવેલ છે. ત્રીસ લહિયાઓ હાલ શાસ્ત્ર લેખનનું કાર્ય કરી રહ્યા છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથ અનેક પુન્યાત્મઓને સ્વાધ્યાયમાં ઉપયોગી અને એ જ એક માત્ર શુભાભિલાષા...

जिनजन्मनि भेषवर्षी विदधति । तथेशानकोणे सहस्रयोजनोच्छ्रायविस्तारमुपरिष्ठादद्वायामं वलकूटं स्वनामदैवतं, तच्च पंचयोजनश-
 तानि नंदनवनाद्ग्रहिर्निःसृतं । उक्तं च—“ नंदणवणरंजेत्ता, पंचसए जोयणाइं नीसरिउं । आयामे पंचसए, रंजेत्ता ठाइ वल-
 कूटे ” ॥ १ ॥ ततो द्विपष्टिसहस्राणि पंचशताधिकानि योजनानामुपरिष्ठादाख्ख सौमनसं वनं नंदनवनसदृशं, केवलं कूटानि तत्र न
 संति । वाप्यो यथा—सुर्मनाः—सौमनसा—सौमनता—मनोरंभा, उचरं कुरु—देवकुरु—वीरसेना—सरस्वती, विशाला—माघनेत्रा—अजय-
 सेना—सोहिणी, जद्रोत्तरा—नद्रा—सुनैद्रा—नद्रवती । शेषं तथैव । ततः षट्त्रिंशत्सहस्राणि योजनानामुपरि गत्वा सौमनसविशिष्टं
 पंद्रकवनं, तद्विस्तारः सहस्रं योजनानि, बहुमध्यदेशनागे ब्रूवा चास्य, सा उपर्यधो द्वादशचतुर्योजनायामा चत्वारिंशद्योजनोच्चा वै-
 हूर्यमयी, तस्या उपरि सिद्धायतनं विजयाङ्कसदृशं मध्येवनं, विदिशु षोरुश पुष्करिण्यं, तद्यथा—पुंरू—पुंरूभजा—सुरक्ता—र-
 क्तवती, द्वीरंसा—इहूरंसा—अमृतरंसा—वारुणी, शंखोत्तरा—शंखा—शंखावती—वडाहका, पुष्पोत्तरा—पुष्पवती—सुषुण्या—पुष्पमादिनी ।
 प्रासादाः सिद्धायतनानि च प्राग्वत् । वनानि चतसृषु दिव्हु एकैका जिनाचिषेकशिवा, तद्यथा—प्राच्यां पानुंशिवा, दक्षिणस्यामति-
 पानुंशिवा, अपाच्यां रक्तशिवा, उत्तरायामतिरक्तशिवा इति । ताश्च सर्वाङ्कचंद्रसंस्थानसंस्थिताः पंचयोजनशतायामास्तदूर्ध्ववि-
 स्ताराश्चतुर्योजनोत्सेधाः अर्जुनकनकनिर्माणाः, तासु पानुकंबलारक्तकंबलयोरुपरि द्वे सिंहासने, शेषयोस्त्वैकं, सिंहासनेनां च सर्व-
 षामायामो विष्कंभश्च पंचघटुःशतानि, तदूर्ध्वं पृथुलं प्राच्यापाच्येषु विजयोद्भवा जिना अजिषिच्यंते । इतरयोस्तु नरतैस्वतोत्पन्नाः
 तीर्थकरा इति ।

वरदापतीर्थं तु तयोर्बहुमध्यदेशाग्रे इति । इह ऋजुशालमुखनयोर्मध्ये चत्वारो वृद्धास्कारास्तदंतरे तिस्रो नद्यः, तासांमंतरालोऽष्टौ
 विजयाः, सर्वेऽपि चतुर्भिर्युगिता जातान्यष्टौ वनानि, षोडश वृद्धास्काराः, द्वादशांतनद्यः, द्वात्रिंशच्छिजयाः । प्रतिविजयं च द्वे द्वे
 महानद्यौ, निषधसविधवत्किंजुशच्छिनिर्गते गंगासिंधुनाम्न्यौ, केवलामौदीच्येषु षोडशसु विजयेषु मादय(नील)वदुष्कंठस्थितकुंरुत्
 निःसृते नामतो रक्तारक्तवत्यौ सरितौ विधेते । तत्र वृद्धास्काराणां नामानि यथा-चित्र-पद्म-नद्विन-एकशैलाः, त्रिकूट-वैश्रमण-
 सुदर्शन-अर्जुनाः, अंकेवत्-पद्मेवत्-अशिशिविष-सुखोवाहाः, चंद्र-सूर्ये-नाग-देवगिर्यः इति । प्रतिवृद्धास्कारं चत्वारि चत्वारि कू-
 टानि सिंघार्यतन-स्वेनाम-पूर्वविजय-अर्परविजयाख्यानि । तथांतनद्यः कुंरुनिर्गमाः कुंरुमध्यद्वीपाः स्वनामदेवीवसतयः शोताशीतो-
 दाबुगामिन्यः प्रत्येकं पंचविंशत्यधिकशतयोजनविस्तारा दशगव्यूतावगाहाः, ताश्च द्वादश नामतो यथा-ग्राहवती-वृहदवती-वेगवती
 तप्तजला-मत्तजला-उन्मत्तजलाः, कीरोदा-सिंहस्रोतोऽर्जुवाहन्यः, ऊर्मिमालिनी-गंजीरमालिनी-फेनमालिनी इति । विजया यथा-
 कच्छ-सुकच्छ-महाकच्छ-कच्छवत्-आवर्त्त-मंगलावर्त्त-पुष्कर-पुष्करवत्, वच्छ-सुवच्छ-महावच्छ-वच्छवत्-रस्यै-रस्यक-रसणी-
 य-मंगलवत्, पद्मे-सुपद्मे-महापद्म-पद्मवत्-शंखे-कुमुद-नद्विन-सद्विद्वंतः वंश-सुवंश-महावंश-वपवत्-वद्यु-सुवद्यु-गंधिल-
 गंधिलवत्, गिरिनिर्नदीनिश्च विजयाः चैकैका नगरी, तद्यथा-कैमा-कैमपुरी-अरिष्ठा-अरिष्ठवती-खड्गो-मंजूषा-
 औषधी-पुंरुरीकियाः, सुसीमा-कुंडला-अपरजिता-प्रजाकरी-अंकेवती-पद्मावती-शुभा-रत्नसंचयाः, अश्वपुरी-सिंहपुरी-
 महापुरी-विजयपुरी-सौख्या-विराज्या-अशौका-वीर्तशोकाः, विजया-वैजयंती-अपरजिता-चक्रपुरी-खड्गपुरी-अवध्या-

। श्रीहरिभक्तसूरिविरचिता ।

। जम्बूद्वीपसङ्ग्रहणी ।

। श्रीभक्तानन्दसूरिविरचितया टीकया समलङ्किता ।
न्यायमञ्जोनिधि श्रीमच्छिजयानन्दसूरोश्चर पादचरणान्नोजनचंचरिकेण.
भाचपुर वास्तव्य शा. आणंदजी पुरुषोत्तमस्य श्रव्यसाहाय्येन
प्रकाशयित्री.

श्रीजैनधर्म प्रसारक सन्ना-भावनगर.

संवत् १९७१-वीर संवत् ३४४१-इस्वीसन १९१५.

चित्रमे भानन्दमुद्रणालये लल्लुभाभावालय-मुद्रणकन्द-द्वारा मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

। प्रस्तावना ।

विदां कुर्वन्तु सज्जनाः सहृदयाः। उपयुक्ततरोऽयं ग्रन्थो जंबूद्वीपसंग्रहएयजिघृक्षो न त्रिशज्जायात्मको भृगोद्वजिज्ञासुर्नां श्रीहरिञ्ज-
सूरिपदैः प्रतिपादितः। पूज्याश्रमे चतुश्चत्वारिंशदधिकचतुर्दशशतप्रन्थग्रन्था अन्ये वेति न सम्प्रज्ञायते तद्व्यापकोद्वेखाच्चावाद्स्मिन्।
टीका चास्य निष्ठङ्किता सविस्तरा सरत्ननाषया श्रीप्रज्ञानन्दसूरिचिर्नवत्युत्तरत्रयोदशशततमे विक्रमाब्दे। सङ्ग्रहएयमस्यां संगृहीताः
सङ्ग्रहकौर्जम्बूद्वीपस्यैवामुकासुकापदार्थाः सस्वरूपसङ्ख्याप्रमाणादयः। तत्र च वृत्ताकारस्थितासङ्ख्येद्योपसमुच्चाणां मध्यवर्तिनोऽ-
स्यानेकशाश्वतस्तु निचितस्य जम्बूद्वीपस्य द्वादशशकेन कृता प्रख्याण। गणितानुयोगरत्नद्विध्वोऽजिमुखीऽक्रियन्तेऽध्ययनेनाध्याप-
नेनास्य, इदमेवास्य मुच्चापणप्राथम्ये कारणं पश्यन्तो नयं प्रकटितवन्तः। प्रकटितं चेदं प्रकरणं पन्यासपदाद्भङ्गतानां श्रीमद्दानवि-
जयपादानां प्रकटाकपटहृत्कपाटप्रकटितहितोपदेशामृतघटनिर्गतसंचुलुकाचान्तचेतस्केन संसदध्यक्षेण आणंदंजोतनुजन्मना कुंवर-
जीनाम्ना श्रेष्ठिना स्वपितृस्वय्येन। मुच्चापणपतिकृति (मेसकाप) विशुष्ठावपि कृतकृपाणामुक्तपन्यासवर्षाणां महोपकारस्वीकारे
सहर्षेयं संसद्। इव्यानुयोगगणितानुयोगवैषयिकैतत्समानानां द्रष्टुहृद्ग्रन्थानां सटीकादीकानां मुच्चापणं जव्यजीवोपकारार्थ-
मुपयुक्ततरं मन्यामहे, अस्यां च दिशि प्रयतमानानन्यानपि दिदृक्ष्वो वयमन्यसंस्थाधिकारिणो इव्यसद्व्ययकारिणश्च प्रेरयामहे
द्रष्टुग्रन्थोऽयं इव्यसहायकारिण। प्राभृतीकस्थिते ज्ञानागारेषु ज्ञानागारेषु काचिदशुचिर्बुद्धिमतां धीपथमवतेरत्तस्याः कृमापनपूर्वं
प्रयत्नेऽत्र मुच्चापणोपाद्दृष्टिदोषाच्छास्त्रस्थिकसुल्लजस्वद्विताद्या या काचिदशुचिर्बुद्धिमतां धीपथमवतेरत्तस्याः कृमापनपूर्वं
ज्ञापनमार्थनां करोति संसर्धेनाहृतौ द्वितीयायां लब्धवद्दया स्यात्। इति शम्।

श्री जैनधर्म प्रसारक सभा—जावनगर.

श्रीहरिञ्जसूरिविरचिता

जंबूद्वीपसंग्रहणी.

(श्रीप्रज्ञानंदसूरिविरचितवृत्तिसहिता.)

नत्वा श्रीवीरजिनं संदर्शितविश्वविश्वस्तुचयम् ।

श्रीक्षेत्रसंग्रहण्या द्यौर्ते कुर्वे यथाशक्ति ॥ १ ॥

दत्तैकांतवादि संदोहापारसादानां गिरास्वर्गोपगानादानुवादानां श्रीहरिञ्जसूरिपादानां कृतेर्व्याचिख्यासायां माहेशस्यादृपमे-
धसः कोऽस्वकाशः? तथाप्यर्थनिपुणप्रकरणरागात् स्वशक्तिमजानानोऽप्युपचक्रमे । इह तावत् सूत्रकारः प्रथमं चतुरतिशयस्वरूपजग-
वन्नमस्कारमंगेलात्रिधायिकां शिष्टोपदिष्टमार्गानुसरणार्थमाद्यगाथामाह ।

१ उपक्रमे २ मंगेलात्रिधायिकायाम्

नमिय जिणं सब्वन्नुं, जग्गेपुजं जग्गेरुं महावीरं ।
जंबूद्वीव पयत्थे, बुब्बं सुत्ता सपरहेजं ॥ १ ॥

नमियजिणेत्यादि—महावीरं नत्वा जंबूद्वीपपदार्थान् वदथ्ये इति संबंधः । तत्र कर्मविदारणादिगुणाद्वीरः । उक्तं च—
“ विदारयति यत्कर्म तपसा च विराजते । तपोवीर्येण युक्तश्च तस्माद्वीर इति स्मृतः ” ॥ १ ॥ ततो महांश्चासौ
वीरश्च महावीरः चरमतीर्थकारः तं नत्वा प्रणम्य, किंविशिष्टमित्याह, रागादीनष्टादशांतरंगरीन् जयत्यञ्जन्नवति इति
जिनः तं तथोक्तं, इत्यनेनापायापगमातिशयः अपायरूपांतरारिक्त्यात् । तथा सर्वज्ञं सर्वं जीवाजीवगतिस्थित्यादिकं जा
नाति वेत्तीति सर्वज्ञः तं तथाविधं, इह ज्ञानग्रहणेन दर्शनमपि गृहीतं तेन सर्वदर्शिनमित्यपि प्रत्येतव्यं, तत्रांतरीयकत्वात्, ए-
तेन तु ज्ञानातिशयः सूचितः । तथा जगत्पूज्यं अत्र जगच्छब्देन निन्नग्रंथिकन्नव्यसंज्ञिपर्याप्तंचैच्चियग्रहः ततो जगतः पूज्योऽच-
नीयो जगत्पूज्यः तं तथाप्रकारं, अनेन तुं विशेषणेन पूजातिशयः । पुनः कीदृशं? जगद्गुरुं इह जगच्छब्देन चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोक-
परिग्रहः; ततो जगच्चाचारं गृणति कथयति जगद्गुरुः तं, अनेकद्वीपसागरसुरालयनैर्यिकालाद्यादिपूर्णेजगद्व्यक्तारमित्यर्थः, मूककेव-
द्विनो हि सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनोऽपि वचनसामर्थ्याज्जावान्न विश्वस्वरूपं निरूपयितुमलंभूणवो जवंत्यनेन तद्व्ययच्छेदाद्वचनान्तिशयः
प्रत्यपादि । एवं गाथाश्चैनं जगवन्नमस्काररूपं संग्रहयुक्तं । अपराशब्दे तु अनिधेयादीनाह,—“जंबूद्वीवपयत्थि ति” जंबूद्व-
क-

विशेषस्तेन उपलक्षितो ह्यीपो जंबूद्वीपः, उत्तरकुण्डेन हि नीलवर्षधरमाद्यवह्नस्कारशीतानदीनां बहुमध्यदेशज्ञाने बहुतद्गुह्य-
लक्षलक्षितो जंबूद्वीकोऽस्ति, तन्नाम्नायं जंबूद्वीपः । उक्तं च जगत्त्रयो—“से केणष्टेणं जंते ! एवं बुक्क, जंबूद्वीवे दीवे, गोयमा !
जंबूद्वीवेणं दीवे मंदरस्स पव्वयस्य उत्तरेणं लवणस्सम दाहियेणं जाव तत्थ बहवेअंरूम्मवजंबूवना जाव लवसोहेमाणा चिहंति
से तेणष्टेणं गोयमा ! एवं बुक्क जंबूद्वीवे दीवे इति” तत्र पदार्थाः क्षेत्रपर्वतनदीवनयोऽन्निधेयवस्तरूपाः तान्, किं करिष्यामि ?
इत्याह, ‘बुच्छं’ वक्ष्याम्यन्निधास्यामि, इहास्सदर्थक्रियायोगात्क्षेत्रेऽनुक्तोऽप्यहमित्यात्मनिर्देशो ज्ञातव्यः, जंबूद्वीपपदार्थान्
वक्ष्यामि, अनेन त्वन्निधेयं निगदितं । न जगत्वतोऽतिशायिज्ञानमंतरेण चक्षुरगोचरैतायत्क्षेत्रस्वरूपप्रणवपीणतास्तोत्यादिपर-
प्रश्ननिराकरणाय, —‘सुत्त त्ति’ सूत्रं सिद्धांतो गणधरादिरचितजंबूद्वीपप्रक्षेत्रसमासादि तस्मात्, न स्वमत्यनुसारेण । किम-
र्थमेतावान् प्रयासः क्रियते, ? इत्याह ‘सपरहेज त्ति’ स्र आत्मा परोऽन्यस्तयोर्हेतुनिमित्तं तदर्थमित्यर्थः, एतेन संबंधोऽजिहितः,
स च स्वपरजेदाद् द्विधा, पुनरैकैकोऽन्तरपरंजेदाद् द्विधा, तत्रानंतरः कर्तुर्जैव्यसत्थानुग्रहः परस्य श्रोतुस्त्वेतदर्थविगमो जंबूद्वीप-
विचारज्ञानरूपः, परंपरस्तु ह्योरपि परमपदावाप्तिरिति । अन्निधानं तूत्तरत्र गाथायां स्वयमेव सूत्रकारो ज्ञेयत्वो जंबूद्वीप-
इदानीमन्निधेरूपदशधारपुरस्सरं कविः प्रकरणान्निधानमाह—

खंका जोर्येण वासा, पव्वय कूनाय तित्थ सेढीओ ।
विजय दहं सल्लिदांओ, पिंनेसि होइ संघथणी ॥ ३ ॥

तत्र खंनानि विस्तारेण नरतप्रमाणानि, योजनानि घनीकृतस्थाणि, वर्षाणि नरतक्षेत्रादीनि, पर्वता वैताब्ज्यादयः कू-
 टानि वैताब्ज्यादिपर्वतशिरःस्थितानि शृंगरूपाणि सिंहायतनकूटादीनि, तीर्थानि मागधादीनि, श्रेणयो दीर्घवैताब्ज्येषु पार्श्वस्थे-
 ऽपि विद्याधरनगराच्चियोगिकेदेवनिवासश्रेणयः, विजयाः कञ्जादयः, ह्रदः पञ्चादयो महाह्रदाः, सल्लिञ्जल-गंगाद्या महानद्यः । ५६ स-
 मास एवं कर्तव्यो योजनानि च वर्षाणि च योजनवर्षाणि प्राकृतत्वाद्धिगञ्जत्ययः, एवमग्रेऽपि, नवरं तीर्थानि च श्रेणयश्च तास्तीर्थ-
 श्रेणयः, “ स्त्रीपुंनपुंसकानां सहवचने स्यात्परं द्विगमिति वचनात् ” स्त्रीत्वमेवमग्रेऽपि विज्ञेयं । “ पिंमेसि होइ-संघयणि चि ” ।
 एषां दशानां वर्णनीयपदार्थानां पिंरुः समवायः संग्रहणिर्भवति, पिंरुशब्दः समूहेऽप्यस्ति, यदाह हुमानेकार्थः—“ पिंमेो वृंदे जपा-
 पुष्पे गोद्वे बोद्वेऽंगसिद्धयोरिति ” । एतानि खंनदीनि दशापि परमार्थतः क्षेत्रमेव, ततः एवं निरुक्तिः, क्षेत्रं जंबूद्वीपलक्षणं सं-
 गृह्यते उपादीयतेऽन्येति क्षेत्रसंग्रहणः अत्रयत्रे समुदायोपचारात् । इमानि दश छाराण्यत्र प्रकरणेऽचिधासंयंत इति ॥ २ ॥

अथ यथोद्देशस्तथा निर्देश इति न्यायमाश्रित्य प्रथमं गाथात्रयेण खंनान्याह—

नजयसयं खंनानां, नरहृपमाणेण जाइए लस्के ।
 अहवा नजयसयगुणं, नरहृपमाणं दवइ लक्खवा ३ ॥
 नजयसयेत्ति—समस्तमपि जंबूद्वीपं नक्त्युत्तरं शतं खंनानां त्रिण्यमाणप्रकारेण ज्ञवतीति शेषः । क्षेत्रपर्वतविस्तारमा-

श्रित्य खंभानि ज्ञातव्यानि न पुनर्दीर्घत्वेन, यतः—धनुष्पुष्पाकारत्वादाद्यं ऋतद्धेनं द्वाधीयस्ततः पराणि क्रमेण दीर्घतराणि यावन्महाविदेहो मध्यविजागे योजनद्वकृद्दैर्घ्यः । कियत्प्रमाणानि खंभानि चवंति ? इत्याह—“ ऋरुहपमाणेण ” इत्यादि ज्ञरतं प्रथमं वर्षं तस्य प्रमाणं मानं षड्विंशत्यधिकपंचयोजनशतानि सयोजनैकौनविंशत्पञ्चागानि तेन ज्ञाजिते जागे हुते सति यद्द्व-
 द्भ्यते तत्समानि खंभानि चवंति । तद्यथा—जंबूद्वीपविष्कंजो योजनद्वकं, एक एकस्तदग्रे पंच शून्यानि ध्रियंते १०००००, एष जाड्यराशिः, ऋतमानं तु प्राक् कथितं ५१६ योजनः, कदा ६, अयं च जागहारः, ततो द्वाभ्यं नवत्युत्तरं शतं, १९०, एतानि सर्वजंबूद्वीपखंभानि पुनर्विधानांतरेण खंभानयनायोपायमाह—‘ अद्भुवे ’ त्यादि, अथवा प्रकारांतरेण ऋतप्रमाणमुक्तस्वरूपं नवत्यधिकेन शतेन गुणितं जंबूद्वीपविष्कंजमानं द्वाक्योजनरूपं चवति । तथाहि—ऋतमानं ५१६ यो. कदा ६, एष मूत्रराशिः, नवत्युत्तरं शतं च १९०, गुणकारः ततो गुणिते द्वाभ्यं योजनानि द्वाकं १००००० एतत्पुनर्जंबूद्वीपमानमिति ॥ ३ ॥
 पुनर्मुग्धाववोधनार्थं वर्षाणि वर्षरांथाश्रित्य तृतीय प्रकारमाह—

अहवेग खंभु ऋरुहे, दो हिमवंते य हेमवद् चजरो ।
 अट्टु महा हिमवंते, सोदस खंभाइं हरिवासे ॥ ४ ॥
 बत्तोसं पुण निसद्धे, मिलिया तेसट्टि बीयपासेवि ।
 चउसट्टी उ विदेहे, तिरासिपिंके उ नउयसयं ॥ ५ ॥

जोयणपरिमाणार्हं, समचतुरंसाहं इत्थ खंभाहं ।

द्वारकस्स य परिहीण, तप्पाय गुणे य (ते) हुंतेव ॥ ६ ॥

जोयणेत्ति--खंभमाणमजानानं शिष्यं प्रति गुरुस्तत्प्रमाणमाचष्टे-अत्रास्मिन् जवूछीपे प्रक्रांतप्रकरणे वा घनीकृत-
योजनपरिमाणानि समचतुरस्राणां खंभानि योजनानि ज्ञायन्ते । समास्तुद्वयप्रमाणश्रुत्वामोऽस्त्राः कोटयो येषां तानि तथोक्तानि ।
तथाहि, कद्वपनया किल कश्चिद् देवः सकद्वमपि जंबूद्वीपं योजनप्रमाणेष्टिकाचितं करोति, प्रतरविस्तारेण तत्प्रमाणा यावत्य
इष्टिका भवंति तावंत्येव योजनखंभानि जवेयुः । तदानयनाय करणमाह--'द्वारकस्से ' त्यादि, दद्वस्येति योजनद्वद्वप्रमाणं
दृत्तक्षेत्रं तस्य परिधिर्ध्वद्वपरिमंदलं जणिष्यमाणप्रमाणं तस्य ' तप्पायगुणं ' चि, तस्य दद्वस्य यः पादश्चतुष्पौऽशः पंचविंशति-
सहस्ररूपः तेन गुणो गुणकारः तस्मिन् कृते सति, चः समुच्चये, किं जवतीत्याह--' तेहुंति ' चि ' प्राकृतत्वात् द्विगव्यस्ययः ।
ततस्तानि योजनपरिमाणानि खंभानि जवंति संपद्यन्ते । तथा हि दद्वस्य परिधौ पंचविंशत्या सहस्रैर्गुणिते वांढितांको द्वाच्यत
इति ज्ञावः, स चोत्तरत्र प्रपंचेन जणिष्यति ॥ ६ ॥

अथुना यदुक्तं ' द्वारकस्सय परिहीण ' इति परिधेर्नापकीर्त्तनं तस्यानयनाय करणगाथामाह--

विरकंजवग्गदहगुण, करणि वट्टस्स परिरओ द्वोहं ।

विरकंजपायशुण्णिओ, परिरओ तस्स गणियपयं ॥ ७ ॥

सं
 विष्कंज्रेति—इह जंबूद्वीपपरिधिना प्रयोजनं, स च वेदिकाश्चिःःकटकजाटाकवाह्यदिग्भागवर्चीं ग्राह्यः, अतो मूले षा-

दशयोजनानि पृथुला वेदिका तस्याश्च मध्यान्यष्टौ योजनानि जंबूद्वीपे ज्ञातव्यानि, योजनचतुष्टयमानो बाल्यप्रदेशो लवणसमुद्रमध्ये
 गण्यते ' विष्कंजे ' त्यादि विष्कंजो विस्तारः तस्य वर्गः तावत्त्रैव गुणनं, यथा चत्वारश्चतुर्भिर्गुणिताः योनश नवंतीत्यादि ' दृत्तस्य
 दशगुणो दशकेन गुणितः तस्य करणिर्विषममेत्यादिना वर्गमूळानयनं, एवं कृते किं न्ववति ? इत्याह—' वट्टसेत्यादि ' दृत्तस्य
 चतुष्टयकेत्रस्य परिरयः परिधिर्नवति स्यात् । विष्कंजस्य षोडेन चतुर्थांशेन गुणितः सन् परिरयो गणितपदं न्ववति । किंच सर्वदृत्त-
 केत्राणां परिधिगणितपदयोरानयनायायेमेव कारणविधिरिति गाथाह्वरार्थः । जावार्थस्त्वयं यथा जंबूद्वीपस्य विष्कंजो योजनद्वयमानः
 तत एको न्यस्यते तदश्रे पंच शून्यानि १००००० तस्य वर्गो विधीयते एककस्याग्रे दशशून्यानि १०००००००० पुनर्दशगुणने
 एकशून्यदृक्ः १०००००००००० एतस्य शशेर्मूलेमतदार्याद्वयानुसारेणानेतव्यं, यथा—विषमात्पदतस्यक्त्वा वर्गस्थानच्युतेन
 मूलेन । द्विगुणेन नजेच्छेषं द्वाब्धं विनिवेशयेत् पंक्त्यां ॥ १ ॥ तद्वर्गं संशोध्य, द्विगुणीकुर्वीत पूर्वद्वब्धं । उत्सार्ये ततो विनजेत्,
 शेषं द्विगुणं कृतं ददायेत् ॥ २ ॥ ततो द्वाब्धं कस्य षेदराशिः, षट् द्वाकाणि, द्वात्रिंशत्सहस्राणि, चत्वारि शतानि, सप्तत्वारिंशद-
 धिकानि, ६३४४४७ एतानि च प्रांतवर्तिसप्तकं मुक्त्वा सर्वाण्यर्ष्हीक्रियंते ततो जातानि त्रीणि द्वाकाणि षोडश सहस्राणि द्वे शते
 सप्तत्रिंशत्स्यधिके ३१६३४७, शेषमुपरीदमुष्करति चत्वारि द्वाकाणि, चतुरशीतिसहस्राणि, चत्वारि शतानि, एकसप्तत्यर्गद्वानि
 ४७४४७१, अमूनि च योजनानि गन्धूतं योजनस्य चतुर्थांशः, ततश्चतुर्भिर्गुणितानि जाता एकोनविंशतिर्द्वकाः, सप्तत्रिंशत्सहस्रा,

अष्टौ शतानि, चतुरशीति युतानि, गव्यूतानां १ए३७८८४, तत्तुडेदराशिना षड्ब्रह्मकादिना नवरमतंस्यसप्तकमपि द्विगुणं कृत्वा
 जागे हते लव्यं गव्यूतत्रितयं शेषमिदमुपरिष्ठात्तिष्ठति, चत्वारिंशत्सहस्राणि, पंचशतानि, द्वाविंशत्यधिकानि ४०५२२, एकेन गव्यू-
 तेन धनुःसहस्रद्वयं जवति, तावता च गव्यूतरूप उच्छ्रितिराशिर्गुण्यते, तद्यथा अग्रे शून्यत्रयं दत्त्वा मूलराशिर्द्विगुणो विधीयते,
 जाता अष्टौ कोटयो दशड्ब्रह्मकाश्चतुश्चत्वारिंशत् सहस्राः ८१०४४०००, पूर्वोक्तच्छेदराशिना जागो ह्रियते लव्यमष्टाविंशत्यधिकं धनुः-
 शतं १२८, शेषमिदमुपरिधनूरूपं तिष्ठति । एकोनत्रतिः सहस्राण्यष्टाशीत्यधिकान्यष्टौ शतानि ८८८८८, ततोऽंगुलानयनाय
 षष्ठ्यस्या एतस्य गुणकारे दत्ते जातानि षरुशीतिब्रह्मकाण्येकोनविंशत्सहस्राणि द्वे शतेऽष्टचत्वारिंशदधिके ८६२८५४८ प्राक्तन-
 रीत्या ठेदराशिमथो विहाय जागे हते लव्यानि त्रयोदशंगुलानि १३, उपरीदमवशिष्यते, चत्वारि ब्रह्मकाणि, सप्त सहस्राणि,
 षट्चत्वारिंशदधिकानि, त्रीणि शतानि ४०७३४६, अर्धगुलानयनाय एव राशिर्द्विगुणीक्रियते, जातान्यष्टौ ब्रह्मकाणि, चतुर्दश
 सहस्राणि, षट्शतानि, द्विनवत्यंगुलानि ८१४६८२, प्राक्तनेन छेदराशिना जक्ते लव्यमर्धमंगुलं शेषमुच्छ्रति, एका ब्रह्मा, ब्र-
 शीतिः सहस्राणि, द्वे शते अष्टाविंशदधिके १८२२३८, एव जंबूद्वीपस्य परिधिरिति ॥ ७ ॥

अमुमेवार्थं स्पष्टतरमाह—

परिही तिवत्क सोलस, सहस्स दोयसय सत्तवीसहिया ।

कोसतिगट्टावीसं, धणुसय तेरंगुलच्छहियं ॥ ८ ॥

परिही ति-योजनानां तिस्रो ढक्काः, षोडश सहस्राः, द्वे शते सप्तविंशत्यधिके, क्रोशत्रयमष्टाविंशं धनुःशतं त्रयोदशांगु-
 दान्यर्धं चांगुलं साधिकं जंबूद्वीपस्य परिधिः परिक्रमो जवति । इहाधिकप्रदृष्टादेका गूका द्विक्का चैका ढक्क्यत इत्यादि विशेषा-
 र्थिना स्वयमेवाभ्यूहं, सूत्रकारेणोपेक्षितत्वान्मयापि न लिखितमिति ॥ ८ ॥

अधुना जंबूद्वीपस्य गणितपदे कृते यत्संपद्यते तदन्निधित्सुराह—

सत्तेवय कोन्सिया, नउआ छप्पन्न सयसहस्साइं ।
 चउणउयं च सहस्सा, सयं दिवहुं च साहीयं ॥ ए ॥

गाउयमेगं पनरस, धणूसया तह धणूणि पन्नरस ।

सट्टिं च अंगुलाइं, जंबूद्वीवस्स गणियपयं ॥ १० ॥

सत्तेवय ति-एवोज्वधारणे सप्त कोटिशतानि नवतिकोटयः षट्पंचाशद्व्यक्षाणि चतुर्नवतिसहस्राणि, द्वितीयार्धं शत
 च द्वितीयं शतं अर्धं यत्र तत्र द्वितीयार्धं सार्धं शतमित्यर्थः । चः समुच्चये । कीदृशमित्याह-साधिकमधिकेन सहितं, आधि-
 क्यमेवाविष्करोति, ' गाउय ति ' एकमेकसंख्याकं गन्वतं क्रोशं, पंचदशधनुःशतानि पंचदशोत्तराण्येत्यर्थः । चः समुच्चयार्थः स च
 चिन्नक्रमस्त एवं योज्यते, षष्टिंशुलानि च जंबूद्वीपस्य गणितपदं जवतीति शेषः, इदमुक्तं जवति, यदि समचतुरस्राणि समस्तजंबूद्वीप-
 स्य योजनप्रमाणाणि खंनानि क्रियंते तदा यथोक्तसंख्यानि गन्वताद्यधिकानि जवंति । तथा, जंबूद्वीपस्य परिधियोजनानां तिस्रो ढक्काः

षोडश सहस्राणि सप्तविंशशतद्वयाधिकानीत्यंवरूपः पंचविंशत्या सहस्रैर्गुणनीयः, ततो जवंति सप्तकोटीशतानि नवतिः कोटयः षट्पंचा-
 शद्वकाणि पंचसप्ततिः सहस्राणि ७९०५६७९०००, पुनर्गव्यूतत्रितयं पंचविंशत्या सहस्रैर्गुणितं जातानि पंचसप्ततिः सहस्राणि क्रो-
 शानां ७९०००, एषां चतुर्भिर्जागे हते द्वब्धा अष्टादश सहस्राः सप्तशती पंचाशदधिका योजनानां १०७९०, एषोऽकराशिमूलाराशौ
 मीद्वनीयः, ततोऽष्टाविंशं धनुःशतं पंचविंशत्या सहस्रैर्गुणनीयं जातानि द्वात्रिंशच्छतुषां द्वाकाणि ३२०००००, अष्टनिर्धनुःसहस्रै-
 योजनं नवतीति कृत्वा तदानयनायाष्टत्रिरेव सहस्रैर्जागो ह्रियते, द्वब्धाश्चत्वारो योजनशताः ४००, एतेऽपि मूलाराशिमध्ये प्रक्षेप्तव्याः,
 ततः सार्धत्रयोदशांगुलेषु पंचविंशत्यैव सहस्रैर्गुणितेषु द्वब्धानि त्रीणि द्वाकाणि सप्तत्रिंशत्सहस्राणि पंचशताधिकानि ३३७५००,
 एषां धनुरानयनार्थं षण्णवत्या जागो ह्रियते, जातानि त्रीणि धनुःसहस्राणि पंचदशोत्तरपंचशताधिकानि ३५१५, षष्टिरंगुत्वानि
 चोपरिष्ठात् । पुनर्गव्यूतानयनाय धनुःसहस्रद्वयेन जागे हते द्वब्धं गव्यूतमेकं, अधस्ताच्छ्रितानि पंचदश शतानि पंचदशोत्तराणि
 धनुषां १५१५ सर्वैकमीद्वने जातानि सप्त कोटीशतानि, नवतिकोटयः, षट्पंचाशद्वकाणि, चतुर्नवतिः सहस्राणि, सार्धशता-
 धिकानि समचतुरस्त्राणां योजनप्रमाणखंनानां, तथैकं गव्यूतं पंचदशोत्तराणि पंचधनुःशतानि षष्टिरंगुत्वानि च, ७९०५६९५४
 १५०, गव्यू. १ धनुः १५१५ अंगुल ६०, इति सर्वजंबूद्वीपगणितपदं प्रपंचितं तस्यप्रचितेन समर्थितं द्वितीयं यो-
 जनद्वारसं । ए । १० ।

संप्रति क्रमागतं तृतीयं क्षेत्रद्वारं गाथायाः प्रथमपादेनाह

भरहाइ सत्तवासा,

“ भरहाइ चि, ” वर्षाणि क्षेत्राणि मनुष्यनिवासस्थानानीत्यर्थः, तानि किमसंख्यानि ? किंनामानि च भवन्ति इत्याह, सप्त सि सप्तसंख्यानि नामतस्तु भरहादीनि, आदिशब्दाश्चेत्तत्रहस्त्रिपरमहाविदेहस्यकैरण्यववैश्वानां ग्रहः, तथा वर्षाशब्दो न-पुंसकलिंगः पुस्त्वे प्रयुक्तोऽपि प्राकृतत्वात् न दोषाय, ‘द्विगं व्यञ्जिचार्थेपि ’ इति वचनात्, अभूनि च सर्वक्षेत्राणि स्वाधिष्ठातृदेव-तसमाननामानि । तथाहि-भरताधिपतिर्यो यो देव उत्पद्यते तं तं तत्सामानिगात्रा देवा ‘भरत’ इत्याह्वयति, ततस्तन्नाम्ना तदधिष्ठितं क्षेत्रमपि भरतमिति कथ्यते । तथाचागमः—“ से केणष्टेणं जंते भरहे वासे इति ? गोयमा, भरहे देवे महह्रीए, महंजुए जाव पल्लिओवमद्विइए परिवसइ, से एएणष्टेणं गोयमा, एवं बुक्कइ भरहे वासे ” इति एतं ह्यैमथतादिष्वपि जावनीयमिति सं-क्षेपार्थः । विस्तरार्थस्त्वयं—सर्वद्वीपसमुद्राणां मध्ये परिपूर्णंचंद्रमंडलसंस्थानः सर्वतो लक्ष्यो जनमानो जंबूद्वीपोऽस्ति, स चैक्या वज्रमययाष्टयोजनोच्छ्रयया मूलमध्योपरितनविजागेषु क्रमेण द्वादशाष्टचतुर्योजनविस्तभया वेदिक्रया सर्वतो वेष्टितोऽस्ति । यदागमः—सेणं जंबूद्वीवे एगा जगईए, सव्वओ समंता सपरिक्खित्ते साणं जगई अट्टजोअणाइं उहं उचरोणं, मूढे वारसजोयणाइं विक्कंजेणं, मज्जे अट्टजोअणाइं विक्कंजेणं, उवरं चत्तारि जोअणाइं विक्कंजेणं, मूढे विच्छिन्ना, मज्जे संखत्ता, उवरं तणुआ, गोपुच्छसंठाण-संठिया, सव्ववइरामया, अच्चासाएहा, जापवन्निरूवत्ति ” । तस्याथोपरिष्ठादर्धयोजनोच्चः पंचधनुःशतविस्तीर्णो गवाक्षकटकः, तथा तस्या एव बहुदेशमध्यजागे गवाक्षकटकमणोच्छ्रायैर्ध्यां परिक्षेपेण जगतीसमाना, नानारत्ननिर्मोणा, विविधपद्मभंजिता, पद्मवरे-

दिकास्ति । यत्तुक्तं राजप्रश्रीयोपगो-“ से केणद्वेषं जंते एवं बुद्धइ, पञ्चमवरवेइयाणं तत्थ तत्थ देसे तद्धि
 तद्धि वेइयासु, वेइयावाहासु य, वेइयाफड्ढएसु य, वेइयापुंन्तरेसु यं, खंजेसु, खंजवाहासु, खंजफड्ढएसु, खंजपुंन्तरेसु, सुइसु,
 सुइसुहेसु, सुइसुफड्ढएसु, सुइसुपुंन्तरेसु, परकफड्ढएसु, परकपुंन्तरेसु, बहुयाइं, पञ्चमाइं, कुमुयाइं, नद्विणाइं, सुजगाइं,
 सोगंधियाइं, पुंडरीयाइं, सयवत्ताइं, सहस्सवत्ताइं, अच्चाइं, परिळ्ळावाइं, महायावासिकयत्तसमाणाइं, पणत्ताइं, सम-
 णाजसो, से एणं अद्वेषं गोयमा, एवं बुद्धइ पञ्चमवरवेइया” इति । तस्याः पार्श्वद्वयेऽपि द्वौ वनखंडौ वेदिकामानदैर्ध्वौ विधेते, नवरं
 विस्तारेणाच्यंतरः सार्द्धेऽधनुःशतद्वयोनयोजनयुगममाणो, बाह्यस्तु वनखंडोऽर्द्धाष्टमधनुःशतहीनयोजनयुगमानो, यतस्तत्र अन्यान्यप्यन्य-
 तरात् वनखंडादधिकानि पंचधनुःशतानि जाद्वकटकेनावरुच्छानि, परं श्रीमद्वयगिरिपार्दैर्नैतद्विचक्रितं, छयोरपि वनखंडयोरैकमेव मा-
 नमुक्तं, तत्त्वं तु बहुश्रुता विदंति । तस्यां च वेदिकायां मेरुपर्वतात्पंचचवारिंशद्योजनसहस्राणि दक्षिणस्यां दिश्यतिगत्य अष्टयोज-
 नोच्छ्रायं चतुर्थो जनविस्तारं प्रत्येकमेकैकक्रोशविस्तारया द्वारशाखया कल्पितं, ततः सामस्येन सार्द्धयोजनचतुष्टयविस्तारं वैदूर्यमया-
 र्याः कपाटाभ्यां वज्रमथ्या परिधया निर्जटितं, अग्नेरूसामानिकसुरादिदेवाग्रमहिष्यादिदेवीकृतसेवार्ध्पद्योपमायुर्वैजयंतदेवाधिष्ठितं
 वे(वै)जयंतानिधानं द्वारमस्ति । तथा अमुतो द्वारात् उदीच्यां हिमवंतं पूर्वापरयोस्तु द्वावणोदन्वंतं यावज्जतं नरतनामकं विजयक्षेत्रं
 तच्च बहुमध्यदेशज्ञो पूर्वापरयोर्द्वेषणसमुद्रमाप्तेन पंचाशद्योजनविस्तीर्णेन तदर्द्धेच्चैन रजतमयेन वैताड्यपर्वतेन द्विधा कृतं, तेन द-
 क्षिणनरतार्ध्पसुत्तरनरतार्ध्पं चेति ज्ञायते । हिमवत्पर्वतोर्ध्वतद्वस्थितात् पद्महृदात्रिगताभ्यां प्रथमं पूर्वापरयोर्गत्वा स्वस्वनामधेयकू-
 टादाहृत्य दक्षिणां दिशमनुश्रित्य विजयाढ्यपर्वतं विन्निधय दक्षिणद्ववणोदाधिं प्रविष्टाभ्यां गंगासिन्धुभ्यां तच्च कुतषट्खंडं, तत्र च

प्राणिप्राण्यपरोपणप्रवर्णांतःकरणस्तेच्छव्याप्तत्वादानार्थीणि पंच खंनानि । एकं च वैताढ्यात् दक्षिणस्यां दिशि एकादशकला-
 धिकं चतुर्दशोत्तरं योजनशतमतिगत्य नवयोजनविस्तीर्णया द्वादशयोजनदीर्घया त्रयोध्यया नगर्या विराजितं, गंगासिंधुवैताढ्यदक्षि-
 णसमुद्राणां मध्यस्थितं जिनचक्रयुद्धचक्रिप्रमुखोत्तमपुरुषाध्यासितमार्थं । उक्तं च—“ आर्योवर्त्तो जन्मभूमिर्जिनचक्रयुद्धचक्रिणा-
 मिति ” । तथा वैताढ्येऽपार्च्यां तमिस्ता गुहास्ति, सा च द्वादशयोजनायामा पंचाशद्योजनदैर्घ्यां कृतकृतमालदेवनिवासा वेजयंतस-
 मानद्वारा, तस्याश्च बहुमध्यदेशे द्वियोजनंतराले प्रत्येकं त्रियोजनविस्तारे उन्मशजलानिमशजले नद्यौ स्तः । एवं प्राच्यां नृत्तमाल-
 देवाधिष्ठिता खंनंप्रातगुहा । तस्य च गिरिसूलाद्दशयोजनान्युत्थुत्य वेदिकावनखंनमंरुतं पर्वतप्रमाणदैर्घ्यं प्रत्येकं दशदशयोजनविस्तारं
 विद्याधरनगरश्रेणिद्वयं विद्यते, किंच दक्षिणदिग्बर्त्तिन्यां श्रेणौ सुप्रजोर्जिनपदैर्विराजितानि रथनूपुरचक्रवालपुरःसराणि पंचाशद्भि-
 द्याधरनगराणि, उत्तरश्रेणौ तु गगनवद्धचादीनि षष्टिः पुराणि, तेषु धरणैश्चप्रकाशिताष्टाचत्वारिंशत्सहस्रमहाविद्याप्रसादोपनत-
 प्रकम्प्रसमस्तमनोरथातिथिपदार्थसमासादितपरमानंदसंदोहा, गगनगमनसामर्थ्यसमन्विता विद्याधराः सुखमासते । पुनर्दशयोजनान्युप-
 रिष्टादास्त्य विद्याधरश्रेणिसमाऽविषमोन्नतभूमिरेच्छाचिद्योगिकदेवकृतनिवासा श्रेणिद्वयो समस्ति । ततोऽपि पंचसु योजनेषूपरि दश-
 योजनानि विस्तीर्णं, वेदिकावनखंनमनोहरं, अनल्पकल्पवासिदेवक्रीमायोग्यं स्थानमास्ते । तत्र सपादषड्योजनोच्छ्रयाणि तावन्मूलवि-
 स्ताराणि उपरिष्ठत् सार्धच्छादशक्रोशायामानि नव कूटानि । तथाहि, सिष्कार्यतन-दक्षिणार्धेऽक्षरत-खंनंप्रात-माणिर्द्ध-वि-
 जयौढ्य-पूर्णैर्द्ध-तमितागुह-उत्तरार्धेऽक्षरत-वैश्रमणनामानि, तेषु माणिर्द्धविजयौढ्यपूर्णैर्द्धकूटानि हिरण्यमयानि, अपराणि षट्
 रत्नमयानि, प्रथमे पूर्वेदिग्बर्त्तनि (कूटे) क्रोशदैर्घ्यं क्रोशार्धेऽविस्तीर्णं चत्वारिंशदगलचतुर्दशधनुःशतौच्छ्रायं सिद्धायतनं, तस्मिन् पंचधनुः-

शतोच्चीनि तदर्ध्वविस्ताराणि त्रीणि छाराणि तिसृषु दिक्षु । तद्यथा—प्राच्यां प्रथमं छारं, द्वितीयं दक्षिणस्यां, तृतीयमुदीच्यां, प्रतीच्यां तु न किंचिदिति । किंच सर्वेषु सिद्धायतनेषु प्रासादेषु च जंबूद्वीपमध्येऽयमेव छारद्विज्वजरागः, तस्य हि बहुमध्यदेशे क्रोशचतुर्थीशायामविष्कंजा तदर्द्धपृथुत्वा मणिपीठिका, तस्या उपरि पंचधनुःशतायामविस्तारः तदधिकोच्छ्रयो देवखंडकः, तत्राष्टोत्तरं शतं प्रतिमाः, ता हि जघन्यतः सप्तहस्तप्रमाणा उत्कर्षतः पंचधनुःशतोच्चा ऋषभचर्चमानचंद्राननवारिषेणाख्याः संति । पूर्णकलशानागतंशास्त्रभंजिकाजालकटकादिरचनाविशेषाः सर्वचैत्येषु द्वेयाः । ततः परं ऋरतार्द्धकूर्तं, तत्र ऋरतदेवस्य सिद्धायतनप्रमाणः प्रासादः, खंरुप्रपाततमिस्रागुहयोर्नृत्तमालकृतमालौ देवौ, अन्येषु पंचसु स्वनामानो देवाः प्रासादेषु विद्वसंति । तथा हिमवन्नितवे दक्षिणदिशि मूले छादश योजनानि उपरि चत्वारि विस्तीर्णोऽष्टयोजनोच्छ्रय ऋषभदेवनिवासो रत्नमय ऋषभकूटनामा पर्वतोऽस्ति । स च ' भूमिकूट ' इति इह प्रकरणे प्रसिद्धः, चक्री षट्खंदां वसुंधरां विजित्यास्मिन् स्वनाम लिखति ।

ऋरतमुत्तरेण पूर्वापरयोर्द्वैवणसमुद्रं प्राप्तो ऋरताद् द्विगुणविस्तारो योजनशतोच्छ्रयो हेममयो हिमवान वर्षधरः, तदुपरि बहुमध्यदेशनागे योजनसहस्रैर्दध्यः तदर्द्धविस्तारो दशयोजनावागढो जलपूर्णः पद्मह्रदः, तस्य रजतमयं कूलं, वज्रमयपाषाणाश्चतुर्दिशि मणिंसोपानाः, तन्मध्ये योजनायामविस्तारं अर्द्धयोजनापिनं दशयोजनोच्चनालं गव्यूतद्वयं जलादुपरि स्थितं पद्मं विद्यते, वज्रमयं तस्य मूलं, अरिष्टमयः कंदः, वैडूर्यमयो नाडः बाह्यपत्राणि च, मध्यानि तु जांबूनदमयानि, कनकमयीकर्णिका, स्वर्णमयानि केसराणि, विविधमणिमयं पुष्करं, सा च कर्णिका द्विगव्यूतप्रमाणा पृथुत्वा त्वेकं गव्यूतं, तस्या उपरि, पीठिकादेवचुंडकादियुतं श्री-

देवीजन्यं, एतादृशेनार्धप्रमाणेन कमलानामष्टशतेन वृत्तं, तत्र श्रीदेव्या आजरणानि, तद्गणेषु वायव्यौदीच्यैशानेषु दिग्जागेषु चत्वारि
 कमलसहस्राणि ५०००, तेषु तावन्त एव सामानिका देवा देव्यो वा । पूर्वस्यां दिशि चतुर्षु पक्षेषु चतसृणां महामंत्रिसहस्रीनां स्थानानि,
 आग्नेय्यामष्टसु पञ्चसहस्रेषु श्रीदेव्या अर्च्यन्तरायां पर्पदि देवानामष्टौ सहस्राः ८०००, दक्षिणस्यां दिशि दशसु पञ्चसहस्रेषु १००००
 तावन्त एव मध्यपर्पदि मित्रस्थानीया देवाः, नैर्ऋत्यां द्वादशसु पञ्चसहस्रेषु १२००० तावन्त एव विकरस्थानीयाः सुराः बाल्यपर्पदि ।
 पश्चिमायां सप्तसु पक्षेषु सप्तानामनीकाधिपतीनामाश्रयाः, तथा चतसृषु दिक्षु पूर्वोदिकासु षोडशसु पञ्चसहस्रेषु १६००० आत्मरक्षक-
 देवानां स्थानानि, एतद्द्वेषनकत्रयं मध्यं । अपरेऽपि बाल्याः त्रयः परिरयाः, तेष्वर्च्यन्तरेः परिक्षेपे द्वात्रिंशद्द्विधाणि ३२०००००, मध्यमे
 चत्वारिंशच्चतसहस्राणि ५००००००, अष्टाचत्वारिंशद्द्विधाणि ५८०००००० पञ्चानां बाले भवन्ति । एवं सर्वेऽपि एका कोटी, विंशति-
 लक्षकाणि, पञ्चाशत्सहस्राणि, विंशत्यधिकमेकं शतं च १२००० १२००००० पञ्चसहस्रे पञ्चानि । महापञ्चादिष्वप्येवैव कमलानां संख्येति । तस्मान्नु ह्रदात्
 पूर्वद्वारतोरणात् पंचयोजनशतानि, पूर्वस्यां पर्वतोपरि गत्वा गंगावर्चकूटादावर्ष्यं दक्षिणाभिमुखं पंचयोजनशतानि त्रयोविंशानि साधिका-
 ऽधुष्टकदायुतानि अतिक्रम्य द्विगभ्यूतदीर्घान्मकरमुखानिःसृत्य गंगाप्रपातकुंभे निपतति । तच्च कुंभं षष्ठियोजनायामविस्तारमुपरि-
 ष्ठात्, अधस्तु दशयोजनन्यूनं दशयोजनावगाढं वज्रमयतलं त्रिद्वारतोरणसोपानादियुतं, तन्मध्ये गंगाक्षीपोऽष्टयोजनायामविष्कंजो
 गभ्यूतच्छयं जलाडुपरि गतः, तन्मध्ये नवनं, तत्र पीठिकायां गंगादेव्याः शय्येति । ततो दक्षिणतोरणाद्विनिर्गम्य विजयाढ्यपर्वतं ज-
 गतीं च विनिधय चतुर्दशनदीसहस्रपरीता जलधिं प्रविवेश गंगा । तस्या ह्रदाद् विनिर्गमे मकरमुखे कुंभाल्प्रवाहे च सक्रोशानि

पद् योजनानि विस्तारः क्रोशार्धमुद्धेयः मुखप्रस्तारः प्रवाहाद् दशगुणः । उक्तं च—“जो जीसे कित्यारो, सल्लिझाए होइ आ-
 ह्वंतीए । सो दसहिं पन्नुओ मुहकित्यारो मुणेषब्बो” ॥ ? ॥ उद्धेयस्तु सर्वत्र प्रस्तारात्पंचाशत्तमो चागः । यत् उक्तं—“जो
 जत्थल कित्यारो, सल्लिझाए होइ अंबुदीवंसि । पन्नासइमं चागं तस्सुब्बेहं धियाणाहि” ॥ ? ॥ तथाऽस्या अपि द्वे तटे वेदिकावन-
 खंभवती, न चैतद्याहचिदं । ददागमः—“गंगाणं महानइ उभओ पासे हिं दोहि य पजमवरवेइयाहिं दोहि य वणसेनेहिं
 संपरिखित्ता” । एवं पश्चिमोत्तोरणघारानिर्गता सिन्धुवर्तकूटादावर्त्य विद्यतमुखाकारात् नालान्नपत्य सिन्धुदेवीनिवासं कुंभं मध्येकृत्य
 तथैव नद्याधिं गता सिन्धुनदी । तथोत्तरतोरणाद्विनिर्गता गंगाद्विगुणमानपरिचारा स्वनामकुंभे निपत्य शद्रापातितं गव्यूतद्रयेनास्पृशंती
 हैमवतं क्षेत्रं मध्येकृत्यापरोदधिं गता रोहितांशा । हिमवति सर्वरत्नमयान्येकादश कूटानि । तथा—सिंघायतन? कूटद्विहिमवतश् भरत?
 इन्द्राथ गंगाए श्रीदे रोहितांशाए सिन्धुए सुरा(देवी)ए हैमवत? ० वैश्रमणाख्यानि? ? तेषां मूढविस्तार उच्यते च पंचयोजनशतानि, शि-
 खरविस्तारस्तु तदर्धमानः, प्रथमकूटे (कूटनान्नि) सिंघायतनं पंचाशद्योजनानि दीर्घं तदर्धं पृथुवं पद्मिगद्योजनोच्च्युं, तस्मिन् त्रीणि
 द्वाराणि, तेषामायामोऽष्टौ योजनानि, तदर्धं विष्कंजः, अष्टयोजनयामविष्कंजा तस्य मध्ये मणिपीठिका, सा च चत्वारि योजनानि
 पृथुद्या, तदुपरि देवदंडकस्तत्प्रमाणः आयामोच्चायाच्यां किंचिदधिकः । तत्र प्रतिमा यथा वैताड्याद्यकूटे प्रोक्ताः । शेषेषु दशसु
 कूटेषु सार्धं प्रापि योजनोच्चायाः सन्नोश्चैकात्रिंशद्योजनविस्ताराः सिंहासनादियुताः प्रासादाः संति ।

हिमवन्महाहिमवतोरंतराद्भे भरताचतुर्गुणविस्तारं पूर्वोत्तरयोर्द्विगुणसमुद्रं प्राप्तं स्वनामदेवाधिष्ठायकं दशविधकल्पपादपञ्चावो-

एवं च वाचहं जोयणसयं (३१६३) किंच विसेसाहियं परिकेवणं सव्वरयणामए अण्ढे इत्यादि ” । उमास्वातिवाचकोऽप्येवमे-
वाह तथा च तद्वाच्यं “ दृत्तो विविधरत्नमयः सर्वतः साहस्रः शब्दापातिगिरिरिति ” अत एतद्वर्णके यत्केत्रसमासे ‘ रयमया ’
इत्युक्तं, तत्र संवावदीति, किंतु ‘ रयणमया ’ इति संवादी पाठ इति । तथा तदुपरि स्वाञ्चिधानदेवजवनं हिमवत्कूटमासादसदृशं ।

तदुत्तरो हैमवत्केत्राद् द्विगुणविस्तारोऽर्जुनमयो योजनशतद्वयोच्चो महाहिमवान्, तत्र बहुमध्ये पद्महृद्दद् द्विगुणायामवि-
ष्कंजो महापद्महृदः कृतह्रीदेवीनिवासः पद्मानि पद्महृदसंख्या(संनिज्ञान्यत्र, एतदक्षिणतोरणाग्निःसृत्य पंचकद्वाधिकानि पंचोत्त-
राणि पौरुशयोजनशतानि पर्वतमुद्ध्वय रोहितादेव्यधिष्ठिते गंगाप्रपातकुंभाद् द्विगुणायामविष्कंजे दशयोजनोद्धे रोहिताप्रपातकुंभे
निपत्य शब्दापातिनं चतुर्थशेन परिधाय गव्यूतद्वयेनास्पृशंत्यष्टाविंशत्या नदोसहस्रैः समं रोहितांशासमविस्तारा रोहिता पूर्वोद्धि
प्राविशत् । तथोत्तरद्वारा निर्गत्य प्रवाहे पंचविंशतियोजनायामा मुखे तु दशगुणविस्तारा स्वनाम्नि कुंभे निपत्य एकयोजनास्पृष्टगंधा-
पातिका प्रवाहे मुखे च क्रमेणारूढंपंचयोजनोद्धेया पट्पंचाशब्ददीसहस्रसहितता हरिकंता पश्चिमोद्धि गता । तस्मिन् पर्वते-
ऽष्टौ कूटानि, तद्यथा—सिद्धायतन-महोहिमवत्-हैमवत्-रोहिता-ह्री-हरिकंता-हैरिद्-वैर्इयनामानि, हिमवत्कूटतुल्यानि
स्वनामथेयदैवतानि ।

तस्मादुत्तरस्यां दिशि हरिवर्षं क्षेत्रं तत्र युगद्विनः प्रागुक्तयुगलिकेन्व्यो द्विगुणविशेषणाः केवलं कृतचतुःपष्टिदिनापत्यपा-
दनाः षष्ठमतिं विहिताहारश्च, तस्य बहुमध्येदेशज्ञानेऽरण्यदेववसतिः शम्भापातिविशिष्टो गंधापाती । कालस्तु तत्र सुषमारूपः सदैव ।

तदुत्तरो हरिवर्षेक्षेत्राद् द्विगुणविस्तारश्चतुःशतयोजनोच्चयस्तपनीयस्यो निषधगिरिः, तदुपरि महापश्चाद् द्विगुणायामविष्कम्भो दशशेजनायगाहः पञ्चदशविशिष्टपञ्चपूर्णः कृतवृत्तिदेवीनिवासः तिगिच्छिह्रदः, तदक्षिणदिग्भागे सैककडानि सप्तसहस्राणि चत्वारि शतानि एकाविंशानि योजनानां पर्वतमुद्बन्धय स्वनामकुंडं मध्येकृत्य हरिकालावत् केवलं पूर्वोदधिगता हरिस्सखिदा । उत्तरेण शीतोदा निर्गता, तस्याः भ्रवाहो जिहिका च पंचाशद्योजनानि, हरिजदीकुंभद् द्विगुणकुंभः, निषध-देवकुंभ-सूर्य-सुखस-विद्युत्पञ्चह्रदान् विभिन्न चतुरशीत्या नदीसहस्रैरन्विता, जद्रशान्नवनमध्यप्रवृत्ता, योजनद्वयांतरे मंत्रमद्वान्ती, अपरदिगजिमुखं विद्युत्पन्नविदारिकाऽ परविदेहं द्विधा विधाय एकैकस्माद्विजयादष्टाविंशतितदीसहस्रानुगता, जयंतद्वारादधो जगतीं विहार्य पंचशतयोजनायामा, दशयोजनोद्बेधा, पञ्चमजज्ञधि (जलधिमधि) गता । तस्मिन् पर्वते नव कूटानि, तद्यथा-सिद्धायतन-निषध-हरिर्वर्ष-प्राग्निदेह-हरिर्वै-धृति-शीतोदा-ऽपरविदेह-रुचकाजिधानानि, हिमवत्कूटसदृशानि ।

निषधाउत्तरो वैहूर्यमयस्तिगिलिप्रतिच्छदः केशरिह्रदप्रधो नीलवान् वर्षधरः, तत्र नव कूटानि, तथाहि- सिद्धायतन-नीलै-प्राग्निदेह-शीता-कौत्ति-नारी-अपरविदेह-रम्यक-उपदर्शनकूटारुयानि निषधकूटमानानि । ततः केशरि-ह्रदाद् दक्षिणदिशि सैककडानि सप्तयोजनसहस्राणि चत्वारि शतान्येकविंशत्यधिकानि पर्वताधित्यकामुद्बन्धय, स्वनामदैवतकुंभं मध्येकृत्य, नीलोत्तरकुर-चंद्र-ऐरवत-माल्यैवत-ह्रदान् विभिन्न, जद्रशालसत्कचतुरशीतितदीसहस्रपरीता, माल्यवद्विदेहविजयद्वारच्छेदिनी, पूर्वोदधिगता शीता, शेषं शीतोदावत् ।

निषधनीलवदंतरा महाविदेहो लक्षयोजनानि तस्य मध्यदैर्घ्यं विष्कम्भस्तु निषधाद् द्विगुणः

-तन्मध्ये सहस्रयोजनावगाढो नवनवतियोजनसहस्रोच्चः श्रुमित्तो दशसहस्रविस्तारः उपरि सहस्रयोजनायामः रत्नमध्यः स्व-
 र्णमयो मेरुगिरिः । तदुपत्यकायां पूर्वापरयोर्द्वाविंशतियोजनसहस्रायामं उत्तरदक्षिणयोस्तु प्रत्येकं सार्धयोजनशतद्वयविस्तारं, ना-
 नाष्टकद्वितं, जञ्जशाढवनं । तन्मध्ये मेरुपर्वतात् पंचशता योजनैर्हिमवत्सिद्धायतनप्रमाणानि चतुर्दिशानि चत्वारि सिद्ध्यतानि ।
 तावतैव विदिह्यु पंचाशत्पंचाशद्योजनायामास्तदर्धविष्कंजा दशदशयोजनावगाढाश्चतस्रश्चतस्रो वाप्यः । तन्नामानि यथा-पद्मा? पद्मप्र-
 ञ्जा? कुमुदा? कुमुदप्रज्ञाध, उत्पद्मा? नद्विनी? उत्पद्मा? उत्पद्मा? अंजना? अंजना? कज्जद्वप्रज्ञाध, श्री-
 कांता? श्रीमहिता? श्रीचंदा? श्रीनिद्वयाःध पुर्वोत्तरक्रमादवगंतव्याः, तन्मध्ये प्रासादाः पंचशतयोजनोच्चास्तदर्धविस्ताराः सिंहासन-
 रश्चिराश्चत्वारः, तेषु दाक्षिणात्यौ सौधमंजस्य, औदीच्यौ त्वीशानंजस्य । शीताशीतोदयोर्नद्योः कुड्वाद्येऽपि द्वौ द्वौ कूटपर्वतौ दिग्गज-
 नामानौ, तन्नामानि शीतानद्या उत्तरदिग्नागादक्षिणावर्त्तनेन गण्यानि, तानि चेमानि-पञ्चोत्तर-नीद्वौ-सुहस्तै-अंजनेन-कुमुद-पद्मा-
 श-अर्वतंस-सोचन(ना) इति एते कूटगिरयः स्वनामदेवाः । ततो मेरुद्वालुत्पत्य योजनानां पंचशत्या नंदनं वनं । तत्र दिह्यु चतसृष्वपि
 हिमवत्कूटसमानि चत्वारि सिद्ध्यतानि, विदिह्यु प्राग्वत् प्रासादान्विताः पुष्करिण्यः, तथाहि-नंदोत्तरा-नंदो-सुनंदा-नंदिव-
 र्छना, नंदिपैणा-अमोर्धा-गोस्तूर्पा-सुदर्शना, जञ्जा-विशैाद्वा-कुमुदा-पुंरुरीक्षिणी, विजया-वेजयंती-जयंती-अपर्वाजिता । अस्यां
 मेखलायामष्टौ दिक्प्रारोणां कूटानि, तथाहि-नंदन-मर्दर-निर्धय-हैमवत-रजैत-रुचक-सागरचित्र-वर्जनामानि, । एतेष्वष्टौ
 दिक्प्रारोणस्वतिष्ठते, ताश्चेमाः-मेधंकरा-मेधवती-सुमेधा-मेधमाद्विनी-सुर्वेत्सा-वत्समित्रा-त्रारिषेणा-बलाहकेति । एता देव्यो

तथा चतसृष्वपि भेरोर्विदिशु गजदंताकारवह्स्कारनामानः पर्वताः संति । इदमुक्तं भवति, यथा गजस्य दंता मूले स्थूला-
 स्ततः क्रमेण हीयमाना यावदंते सूक्षाः, एवमेतेऽपि, आदौ निपथनीलवंतौ निकषा चतुर्योजनशतोच्चाः पंचयोजनशतविस्ताराः, तत
 उच्चत्वे क्रमेण वर्द्धमाना विस्तारे तु हीयमानास्तुरगंधराकृतयो यावन्मेरुसमंथाः । पंचयोजनशतान्युच्चा अंगुलासंख्येयजागविस्तारा
 भवंति । ते चामी-आश्रेय्यां रजतमयः सप्तकूटपरिष्कृतः सौमनसः १ नैर्ऋत्यां तपनीयमयो नवकूटान्वितो विद्युत्प्रजः २ वायव्यां .हिर-
 एमयः सप्तकूटो गंधमादनः ३ ऐशान्यां वैडूर्यमयो नवकूटांकितो माध्यवान् ४ प्रत्येकमेतेषां त्रिंशद्योजनसहस्राणि नवोत्तरं शतद्वयं क-
 द्वापद्वकं चायामः, सर्वेषु प्रथमे कूटे सिद्धायतनं, कूटानि चाभूनि हिमवत्कूटप्रमाणानि, एतेषां नामानि मेरुदिग्विजा-
 गाद् गणनीयानि, तथाहि—सौमनसे वह्स्कारगिरौ सिद्धायतन-सौभनस-मंगद्वोपाति-देवकुरु-विमल-कांचन-वशिष्टानि ।
 पंचमपष्ठयोस्तोयधाराविचित्रदेवते । तथा विद्युत्प्रभे-सिद्धायतन-विद्युत्प्रभे-देवकुरु-पद्मे-कर्णेक-स्वस्तिक-शीतोदा-सदर्जल-हंरि-
 नामानि, कनकस्वस्तिककूटयोः पुष्पमालाअनिदितदेवते । तथा गंधमादने-सिद्धे-गंधमौदन-गंधद्वोवत्-उत्तरकुरु-स्फोटिक-द्वो-
 दित-आनंदानि । पंचमपष्ठयोर्जोगंकराजोगवत्स्यौ देव्यौ । तथा मादवति-सिद्ध-माद्वयवत्-उत्तरकुरु-कच्छ-सागर-रजत-शीता-
 पूर्णज-हरिस्सहानि, सागररजतयोस्तुजोगाजोगमाद्विन्यौ देव्यौ । शेपाणि स्वनामदुह्यदैवतानि । एतेषु हरिस्सहहरिकूटे सह-
 स्रयोजनोच्छ्रयायामे उपरिष्टत्तु पंचयोजनशतविस्तारे, शेपाणि प्राक्कथितप्रमाणानि ।

मंदरगंधमादननीलवन्माध्यवतां मध्ये उत्तरकुरुद्वेजं, तच्चैकादशयोजनसहस्राणि द्विचत्वारिंशान्यष्टौ शतानि च कदाद्वया-

धिकानि विस्तीर्णं, तत्र मियुनधर्माणो युगद्विनस्त्रिगव्यूतोच्चा
एकरंरुक्रांकिततनवः सुपसुपमाकाढामनुचवंतः कट्यदुफुल्लसंतुष्टा एकोनपंचाशद्दिनान्यपत्यानि पर्यंते प्रतिपाद्य सुखमृत्यवो देवे-
भूत्पद्यंते ।

अथ शीतायाः प्राच्यामपाच्यां च नीलवतस्तु याम्यायामष्टौ शतानि चतुस्त्रिंशानि यादृशैः सप्तत्रियोजनं भवंति तादृशांश्च-
तुरो जागांश्चातिक्रम्य द्वौ यमकपर्वतौ, तयोर्मूलाविस्तार उच्चत्वं च सहस्रं योजनानि, उपरि तदर्धविस्तारः, तयोरुपरि कनकमयौ
प्रासादौ, हिमवद्धत् तावति च । दक्षिणदिशि नीलाद्या ह्रदाः । उक्तंच—“जावइयमि पमाणमि हुंति जमगा नीलवंताञ्चो । ताव-
इयमंतरं खलु, जमगदहाणं दहाणं च” ॥ ? ॥ ते च उदरदक्षिणयोर्दोर्धाः पूर्वापरयोस्तु विस्तीर्णाः पञ्चह्रदप्रमाणाः स्वनामदेव-
निवासाः, तेषां प्रागपरयोर्दिशोरैकैकस्य दश दश कांचनगिरयः स्वनामदेववसतयः, तेषां उच्चत्वं मूलाविस्तारश्च शतं शतं योजनानि,
उपरि तु पंचाशद्योजनानि, परस्परं शिखरव्यवधानं शतं शतं योजनानां, मूले तु नास्त्यंतरं ।

तथा शीतायाः प्राच्यां पंचशतयोजनायामविस्तारं अर्धयंतरे द्वादशयोजनपृथुलं क्रमेण हीयमानं यावदंतेऽर्धयोजनमानं जंबून-
दमयं जंबूपीठमस्ति, तच्च द्विगव्यूतोच्चया पंचधनुःशतविस्तीर्णया पञ्चवर्षेदिकया परिक्षिप्तं, तस्य चतुस्रष्वपि दिक्षु द्विक्रशोच्चयाणि
तदर्धविस्ताराणि ध्वजतोरणवंदनमालाविजासितानि चत्वारि द्वाराणि । तथा च बहुमध्ये चतुर्योजनोच्चया अष्टयोजनायामा मणि-
पीठिका, तस्या उपरिष्टाद् जंबूद्वडः, स चाष्टयोजनविष्कंजोच्चयः वज्रमयमूलः, तस्यावगाहः स्कंधश्च द्वे योजने, षड्योजनदैर्घ्याः

शाखाः ताश्च सौवर्णाः, स्कंधः पत्राणि च वैहूर्यमयानि, प्रवालमयाः पल्लवाः, रत्नमयानि फलानि । प्राच्ये शाले ज्वनं, तत्र मणिपी-
ठिकायामनाहतदेवस्थानं, शेषेभु प्रासादाः, मध्ये सिद्धायतनं, सर्वाणि विजयार्द्धप्रमाणानि, तत्परिवेष्टनेऽष्टोत्तरं शतं जंबूनां, परिवारजं-
बूसंख्या पद्म-हृदवत्, एतदधिपतिरनाहतो देवः, ततः पंचाशतं योजनान्यतिगम्य प्रथमवनखंभे चतसृषु दिक्कु जवनानि, विदिक्कु
चतसृषु पुष्करिणीनां मध्ये प्रासादाः, जवनप्रासादमध्येऽष्टौ कूटानि ऋषभकूटप्रमाणानि जांबूनदानि, तेषु सिंघ्रायतनानि शालि-
वनपूर्वोत्तरादिप्रासादेषु सिंहासनानि ।

मंदराद्दक्षिणे देवकुरुः, निषधोत्तरो चित्रविचित्रौ यमकवत्, इदास्तु निषधादयः, तदपराध्वं गरुडवासः शाब्दमद्वितरुः
जंब्वा सहशवणकः ।

प्रागपरयोर्द्वारिंशद्दिज्याः । तथाहि-प्राग्भिदेहः शीतया अपरविदेहस्तु शीतोदया द्विधाकृतः, पुनरैकैको विजागश्चतुर्भिर्वह-
स्कारैः तिसृन्निस्तिसृन्निश्चतर्नदीन्तरा निपत्याष्टधा कृतः, ततोऽष्टनिश्चत्वारो गुणिता जाता यथोक्तसंख्या विज्याः, तथा दाक्षि-
णात्या गंगासिंधुभ्यां नदीभ्यां, औदीच्यास्तु रत्कारक्तोदाभ्यां विभज्य त्रिधाकृताः । पुनः प्रतिविजयं वैताड्येन निपत्य षट् खंभानि
कृतानि । उक्तं च “ विजयं पद्मिक्पेठ्ठे, गंगासिंधुसमाडुडुनि नई । तेहिं कया ठखंभा, विदेह वचीस विजयाणं ” ॥ १ ॥ तत्रै-
कस्य विजयस्यायामः घोरुशयोजनसहस्राणि द्विचत्वारिंशान्यटौ शतानि कदाह्रयाधिकानि, तथा विस्तारो द्वाविंशतिशतानि त्रयो-
दशोत्तराएयर्षगव्यूतानि निषधनीलवर्णानित्तै प्रतिविजयमैकैकसृषभकूटं, शीताशीतोदयोर्गंगासिंधुसंगमे क्रमेण मागधप्रजासौ तीर्थे,

सर्वक्षेत्राणामुत्तरदिगवस्थितं अरतप्रतिक्रमैरपवतं, वैताढ्यास्तु व्यत्ययनगरसंख्य इति । तथाऽस्पाञ्जंबूचीपादसंख्येषु क्षीप-
समुद्देश्वतिक्रोतेषु कश्चिद् जंबूचीपात्रिधानो क्षीपोऽस्ति, तस्मिन् सर्वे विजयादिद्वारवर्षधरपर्वतकूटनदीइददृक्कविजयाद्यधिष्ठातृणां
देवानां राजधान्यः संति । उक्तं च जंबूचीपत्रज्ञप्तौ “ रायहाणीओ जंबूहीविेश् मंदरस्त पव्यस्स दाहिणेणं तिरियं अंसंखिजे
दीवसमुद्देशे वीइवइचा अर्भमि जंबूहीविेश् वारसजोयणसहस्साइं उगाहेचा इत्थणं रायहाणीओ जाणियव्वाओ । ” तासां विशेष-
षवणं क्षेत्रसमासबृहद्वेत्तेश्वरवसेयमिति समस्तप्रकरणसमुदायार्थः

अथ पुनरुक्तार्थो ज्ञापिष्यते, तत्र व्याख्यायमानक्रमगतं चतुर्थं पर्वतद्वारमाह-

खित्ताणं विजयाणं वियट्टु चञ्च चउरतीस वद्वियरे । सोलस वक्कारगिरी, दो चित्तविचित्त दो जमगा ॥ १ ॥
दोसय कणयगिरीणं, चञ्च गयदंता य तह सुमेरू य । ष वासहरा पिंने, षुणसत्तरी सया डुद्धिः ॥ १ ॥

एषां क्षेत्राणां द्वात्रिंशतो विजयानां च मध्यवर्तिनो वैताढ्याः, ते च क्रमेण चत्वारश्चतुर्विंशच्च दृत्ता वरुद्धाकारा इतरे
तद्विपरीता दीर्घा इत्यर्थः, इदमुक्तं ज्ञवति, चत्वारो दृत्तवैताढ्यास्तेषां स्थानं प्रमाणं च प्रागेवोक्तं क्षेत्रसमासानुसारेण, सिष्कांत-
स्वनाधानां त्रयाणां स्थानकथनेन व्यवस्थितः, तथाहि-शब्दापाती, तद्वद् हरिवर्षे विकटापाती, रम्यके गंधापाती, हैरण्यवते
माध्यवानिति । तथा च तद्ग्रंथः-“ कहिणं जंते हरिवासे वियमावईनामं वट्टवेय्ठे पनते, गोयमा, हरिसिद्धिद्विआए महानईए
पच्चच्छिमेणं हरिकिंगाए महानईए पुरिच्छिमिणं, हरिवासस्त बहुमज्जदसजगो, इत्थणं वियमावईणामं वट्टवेय्ठे पसुत्ते, तथा

काहिणं जंते रम्मएवासे गंधावईनामं वट्टेयेठ्ठु पन्नत्ते, गो. नरकंताए पच्चच्छिमेणं, नारीकंताए पुरिच्छिमेणं, रम्मयवासस्स वहुमज्झ-
 देसजागे गंधावईनामं वट्टेयेठ्ठु पन्नत्ते तथा काहिणं जंते एरस्सए वासे माद्धवंतपरियाएनामं वट्टेयेठ्ठु पन्नत्ते ” इति, तत्त्वं पुनः
 केवलिनो विदंति । दीर्घवैताब्ध्यास्तु छात्रिंशत् विदेहेषु प्रतिविजयमेकैकस्य ज्ञावाव, छौ च जरत्तरावतयोः, सर्वमीक्षने चतुस्त्रिंशत्,
 वक्रस्कारगिरयः षोडश चित्रादयो ये विजयच्छेदिनः, तथा द्वाविति द्विसंख्यौ, कावित्याह— ‘चित्तविचित्तेति’ प्राकृतशैल्या
 विजक्तिद्वोपः । ततः चित्रश्च विचित्रश्च चित्रविचित्रौ, एतयोर्हि निषधमुत्तरेण शीतोदाया अपरस्यां चित्रगिरिः प्राच्यां तु विचित्रः,
 तथान्यौ छौ यमकौ नीलवतो दक्षिणतः शीतायाः प्रागपरस्थितौ, एतेषां चतुर्णां समुदितानामपि ‘यमका’ इति क्वचित्संज्ञा
 हृद्यते । कनकगिरयः कांचनगिरयः तेषां द्वे शते शतद्वयं, तद्यथा—कुरुषु समुदिता नीलवदादयो दश इदाः, एकैकस्य इदस्य वामतो
 दक्षिणतश्च प्रत्येकं दश दश कनकनगाः ततः पार्श्वद्वयेऽपि विंशतिः सर्वमीक्षने जातं शतद्वयं, तथा गजदंताकारत्वात् गज-
 दंता विद्युत्प्रजादयश्चत्वारः ते हि मेरोर्विदिह्यु स्थिताः, तद्येति सादृश्योपन्यासार्थः, चः समुच्चये, सुष्ठु मनोहरः सुवर्णरत्नमयत्वात्,
 मेरुमंदरः, वर्षधरा हिमवदादयः पद्म । सर्वसंख्यामाह— ‘पिंडेत्यादि’ । पिंडे सर्वसमूहे एकोनसप्तत्यधिके द्वे शते जवत इति शेषः १३

उक्तं पर्वतद्वारमथुना कियत्सु पर्वतेषु कियंति कूटानि जवंति ? इति पंचमद्वारमाह—

सोलसध्वस्वारेसु, चउचउकूमा य द्दौति पत्तेयं । सोमएस गंधमायए सत्तड्ढय रूप्पिमहद्धिमवे ॥१३॥

सोलसेत्ति—षोडशसु चित्रादिषु वक्रस्कारनेषु चत्वारि कूटानि पर्वतस्योपरिष्ठाडुच्चैर्गतानि श्रृंगाणि, ‘कूटा-

नीति सामयिकी संज्ञा । तथा सौमनसगंधमादनयोः सप्त सप्त, इह विज्ञक्तिलोपो वीप्सा तूत्तरत्रापि प्राकृतशैल्या विज्ञेया ।
 चःपुनरर्थे । रुक्मिमहाहिमवतोर्वर्षधरोरष्टावष्टौ, एकमेकं प्रति प्रत्येकं, ततः प्रत्येकं कूटानि ज्वंतीति सर्वत्र योज्यं ॥ १३ ॥

चउतीस वियेहसु, धिञ्जुम्ह निसदनीद्ववंतेसु । तह माद्ववंतसुरगिरि, नव नव कूमाइं पत्तयं ॥ १४ ॥

चउ तिसेत्ति-चतुर्विंशति वैताल्येषु विजयनरत्तरवतविच्छेदकेषु दीर्घवैताल्येषु, तथा विद्युत्प्रजश्च निषयश्च नीद्ववांश्च ते
 तयोक्ताः तेषु, तथेति सादृश्ये, माद्ववांश्च सुरगिरिश्च माद्वयवत्सुरगिरी, तयोस्तथोक्तयोः प्राकृतशैल्या विज्ञक्तिलोपः, एतेषु प्रत्येक-
 मेकोनचत्वारिंशति पर्वतेषु नव नव कूटानि ज्वंतीति ॥ १४ ॥ तथा—

हिमसिहरिसु इक्कारस, इय इगसदुी गिरिसु कूमाणं । एगत्ते सव्वधणं, सय चउरो सत्तसदुीय ॥ १५ ॥

हिमेत्ति-हिमेति पदैकदेशेऽपि पदसमुदायोपचारात् हिमवान्, यथा नीमो नीमसेनः इष्टश्च, हिमवांश्च शिखरी च हि-
 मवच्छिखरिणौ तयोस्तथोक्तयोः; इह प्राकृतत्वात्सूत्रे बहुवचनं । यत् उक्तं—“ दुव्वयणे बहुवयणमिति ” । प्रत्येकमेकादशका-
 दश कूटानि ज्वंतीति । समस्तकूटगिरीणां कूटानां च सर्वाग्रमाह—“ इय इगसदुीत्यादि ” । इति वद्व्यमाणप्रकारेण एकेनार्गला
 षष्टैरेकषष्टिः तस्यामेकषष्टौ गिरिषु आधारभूतेषु पर्वतेषु एकत्वे सर्विके सर्वधनं निखिद्वसमुदायः सप्तषष्ठ्यर्गलानि चत्वारि शतानि
 ४६७ कूटानां ज्वंतीति शेषः ॥ १५ ॥

अथ सर्वकूटसंख्यानयनाय करणमाह—

द्वीति' पृष्टिस्तिस्रो विंशत्य इति गार्थः ॥ इह यत् हरिकूटहरिस्सहो चूमिस्थकूटानां मध्ये निवशौ तन्न घटते, तयोर्वहस्कार-
योरुपरिचावात्, तदुक्तं—“ विज्जुप्पहेहरिस्सहो माद्वान्तवस्कारे ” इति । तथैतादृशान्निधानं चूमिकूटमपरं जंबूद्वीपमध्ये
न दृश्यते, बृहत्क्षेत्रसमासाद्यनुसारतः, ये तु बहस्कारशिरःस्थे हरिकूटहरिस्सहकूटे, ते गिरिकूटप्रस्तावे सप्तषष्ठ्यधिकचतुःशतकूट-
मध्ये पठिते, तत “ इय अमवन्नं धरणिक्कटा ” इति पाठो युक्तः, एतदर्थमाह, इत्युक्तप्रकारेण धरणिस्थानि कूटानि धरणिक्कटानि
अष्टापंचाशद् जवंति । तथा च यद्यपि चूमिस्थिताः शिबोच्चयाः सर्वेऽपि पर्वता ज्ञायन्ते, तथाप्येषां क्षेत्रसमासादिषु कूटानीति संज्ञा ।
इयं गाथा पुराणपुस्तकेषु न दृश्यते परमुपयोगिनीति कृत्वा व्याकृतेति । गतं पंचमं पर्वतधरं ॥ १७ ॥

अधुना षष्ठं तीर्थसंख्याधरमाह—

मागहवरदामपन्नासतिस्थ विजएसु एरवयजरहे ।
चउतीसा तीहिं गुणिया, डुरुत्तरसयं तु तित्थाणं ॥ १८ ॥

मागहत्ति-मागधश्च वरदाम च पन्नासश्च मागधवरदामपन्नासाः त एव तीर्थानि मागधवरदामपन्नासतीर्थानि, प्राकृतशै-
ल्या सूत्रे विज्ञात्किलोपः, तथा तीर्थशब्दः प्रत्येकं संबन्धीयः, तेन मागधतीर्थं १ वरदामतीर्थं २ पन्नासतीर्थं ३ चेत्ति, क चैतानि
सन्ति ? इत्याह—विजया महाविदेहमध्यवर्तिनः खंरुविशेषाः, ते च सर्वसंख्यया द्वात्रिंशत् तेषु, तथा एरवतं च जरतं चेति समाहार-
दंष्टः, तस्मिन्नैरवतजरते, श्रोतारमुल्लह्य चरमे प्रथमे च क्षेत्रे संतीति शेषः । उच्यते सर्वसंख्यानयनाय कारणमाह—‘चउतीसे’

त्यादि; तीर्थानां सर्वांग्रे द्वाच्यामुत्तरमधिकं शतं दश दशकद्वकणं ध्रुत्तरशतं, तुः पादपूरणे ऋवतीत्यध्याह्नियते । कथमित्याह-च-
तुर्निरधिका त्रिंशत्, त्रिन्निर्गुणिता गुणकारविषयीकृता सतीति गाथार्थः ॥ १८ ॥

अथ सप्तमं श्रेणिद्वारमाचिख्यासुराह—

विजाहर अन्निओगिय, सेढीउ दुन्नि वेयहे ।

इय चउगुण चउतीसा, ढत्तीससयं तु सेढीणं ॥ १९ ॥

विजाहरेत्ति-विद्याधराः खेचराः अन्नियोगः पारवश्यं तत्र नियुक्ता आन्नियौगिकाः ते चेह सम्प्रदायात् सौधर्मेशानयोदें-
बढोकयोः प्रेष्यभायाः सुरा ज्ञेयाः तेषां श्रेणयः प्रागुक्तस्वरूपाः वैताढ्ये विजयाढ्यपर्वते एकैकस्मिन्निति गम्यते, हे हे प्रत्येकं ज्ञात-
व्ये इति शेषः । तथाहि-एकैकस्मिन् वैताढ्ये एकस्यामेकस्यां दिशि एकैका विद्याधरश्रेणिः, एकैका चानियौगिकदेवनिवास-
श्रेणिः समुदिता, पार्श्वद्वयेऽपि चतस्रश्चतस्रो ऋवन्ति । अपराश्र्चनेन संख्यानयनाय कारणमाह—‘ इयेत्यादि ’ इत्यनेन प्रकारेण चतु-
स्त्रिंशत् चतुर्गुणा चतुर्नियुणिता किं ऋवति ? इत्याह-श्रेणीनां षट्त्रिंशदधिकं शतं ऋवति । गतं श्रेणिद्वारं ॥ १९ ॥

अधुना गाथाश्र्चनाष्टमं विजयद्वारमाह—

चक्की जेयव्वाइं, विजयाइं इश्य हुंति चउतीसं ।

चक्रीत्ति-इत्येत्यत्र जंबूद्वीपेऽस्मिन् प्रकरणे वा विजयाश्रुतिसिंहाद् जवंति । किंविशिष्टः ? इत्याह-चक्रीत्यादि, चक्रं सह-स्रयद्वाधिष्ठितः प्रहरणविशेषः, तदस्त्यस्येति चक्री सर्वचौमः, यः पद्वंभं श्रुवं श्रुनक्तीत्यर्थः तेन जेतव्या वशमानेतेत्या इति । तथा चतुर्विंशदिति वदता सूत्रकारेण चरत्तैरवते क्षेत्रे अपि विजयत्वेनारोपिते, उत्तमपुरुषनिषेवितत्वात्, नचैतदनागमिकं, यदुक्तं समवार्थागे-“जंबूद्वीपेणं दीवि चउतीसं चक्कवट्टिविजया पन्नत्ता, तं जहा वत्तीसं महाविदेहे चरत्तेरवईत्ति ” । इह सूत्रे सविशेष-णस्य विजयशब्दस्य नपुंसकत्वं प्राकृतत्वान्न दोषयेति ॥

अथ नवमं हृदद्वारं गाथापाश्चात्यार्षेनाह-

महदह छ प्पजमाई, कुरुसु दसगंति सोदासगं ॥ २० ॥

महदहेत्ति-पञ्चो हिमवज्जिरिशिरःस्थ आदिर्येषां ते पद्मादयः, तेति षट्संख्याकाः, आदियग्रहणान्महापञ्चतिगिण्डिकेसरि-महापुंनरीकपुंनरीकाणां ग्रहः । क एते ? इत्याह-‘महदहत्ति’ महांत इतरहृदोपेक्षया गुरुकाः हृदाः नदाः महाहृदाः, तथा कुरवो देवकुरव उत्तरकुरवश्च तेषु दशसंख्यामानमेषां, दशकं हृदानामिति गम्यते, पंच हृदा देवकुरुषु, पंचोत्तरकुरुषु चेत्यर्थः । अथ सर्वाग्रमाह, समासः भाग्वत्, षोडशकमिति मिद्विताः सर्वेऽपि षोडश इह जवंतीति ॥ २० ॥

इदानीं दशमं नदीद्वारमाह-

गंगा सिंधू रत्ता रत्तवई चउ नश्श चउ नश्श सेहिं, समगं वंचंति जलाहिंमि ॥ २१ ॥

गंगेति-गंगासिंधुरक्तारक्तवत्यः प्रागुक्तस्वरूपाः चतुःसंख्याका नद्यः सरितः प्रत्येकं पृथक् पृथक् चतुर्दशानिश्चतुर्दशानि-
 नदीसहस्रैः सममेव समकं सार्धं जलाधि व्रजंति गच्छंति प्रविशंतीति यावत् ॥ २१ ॥
 एवं अब्रह्मंतरगा, चजरो पुण अब्रवीससहस्सोहिं ।

भुणरथि छप्पन्नोहिं, सहस्सोहिं जंति चउसखिजा ॥ २२ ॥
 एवमिति-एवमित्यनेन प्रकारेण यथा एता गंगाद्या एकममाणश्चतस्रो जलाधि प्रविशंति, तथा अब्रह्मंतरं गच्छंतीत्यन्यंत-

रागाः, मध्यवर्त्तिन्यश्चतस्रो नद्यो रोहितांशारोहितारूप्यकूडासुवर्णकूडाजलाः, पुनर्विशेषणे, किं विशिनष्टि? तदाह-प्रत्येकमष्टा-
 विशत्या नदीसहस्रैः समन्विता जलाधि प्रविशंतीति प्राच्यगाथासंबंधोऽध्याहार्यः । तत्र रोहितांशारोहिते हैमवतक्षेत्रं रूप्यकूडासु-
 वर्णकूडे हैरण्यवतं च मध्येकृत्य प्रवहंति । तन्मध्येवर्त्तिनीनां पुनराधिक्यं दर्शयति-‘पुणरवीत्यादि’ पुनरपि प्रागुक्तनदीन्यो मध्य-
 गामिन्यश्चतस्रो हरिकांताहरित्सखिजानारीकांतानरकांताजिधानाः सरितः पृथक् पृथक् षट्पंचाशता नदीसहस्रैः सह यांति जल-
 निधिमिति शेषः । तथा हरिकांताहरित्सखिजे हरिषिर्षं, नारीकांतानरकांते पुना रम्यकं द्विधा विदधते । एवं महाविदेहव्यतिरिक्तेषु
 षट्सु क्षेत्रेषु त्रीणि जलाणि छिनवतिसहस्राणि ३७२००० नद्यो व्रवंति ॥ २२ ॥

इदानीं महाविदेहनदीनां संख्यामाह—

कुरुमज्जे चजरासी, सहस्साइं तहय विजयसोखिससु । बत्तीसाएनईणं, चउदस सहस्साइं पत्तेअं ॥ २३ ॥

कुरुति—कुरव इत्युत्तरकुरवः, पदैकदेशेऽपि पदसमुदायोपचाराद्यथा जामा सत्यनामेति । तेषां मध्ये विचाले चतुरशी-
 तिसहस्राणि नद्यः । तथेतिशब्दो विशेषद्योतकः, चः पादपूरणे । विजयेषु प्राग्निदेहमध्यवर्तिषु षोडशसु, द्विरष्टसंख्यावच्छिन्नेषु
 द्वाविंशतो गंगासिंधुप्रायाणां प्रत्येकं चतुर्दशसहस्राणि जवंति । तथाहि—एकस्मात् कच्छदेशविजयात् प्रत्येकं चतुर्दशत्रिंशत्तुर्दश-
 जिः सहस्रैः सह द्वे नद्यौ रक्तारक्तवतीनाम्न्यौ शीतायां प्रविशतः । प्राक् सामस्येन तत्राष्टाविंशतिसहस्राणि नद्यो जवंति । एष
 एव क्रमः सर्वेषु विजयेषु । यथा पूर्वविदेहेषु विजयाः षोडश (१६), प्रतिविजयं चाष्टाविंशतिसहस्राणि नद्यः । अपरविदेहमाश्रि-
 त्योक्तं च—“विजयावियङ्केका, अट्टावीसाह नहसहस्सेहि । आउरमाणसबिडा, अवरैणुदहि समणुपत्ता ” ॥ १ ॥ इति । ततोऽ-
 ष्टाविंशतैः सहस्राणां षोडशत्रिंशत्कारे जाताश्चतस्रो बह्वा अष्टाचत्वारिंशत्सहस्राधिकाः ४४८००० नद्यः । पूर्वोक्ताश्चतुरशीति-
 सहस्रा उत्तरकुरुमध्यगा नद्यः एतासां मध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जातानि द्वाविंशत्सहस्राधिकानि पंचबह्वाणि ५३५००० नदीनां । तथाऽ-
 नैव पर्यायेण देवकुरुष्वपरमहाविदेहानां संबंधेषु विजयेष्वपि एतावत्य एव ५३५००० सरितः । ततोऽस्यांकराशिद्वयस्य मीढाने
 जातानि दशबह्वाणि चतुःषष्टिसहस्राधिकानि १०६४००० । तथैतदंकराशिमध्ये पूर्वोक्तानि त्रीणि बह्वाणि द्विनवतिसहस्राधिका-
 नि क्षिप्यन्ते, ततो जवंति समस्तजंबूद्वीपे षट्पंचाशत्सहस्राधिकानि चतुर्दशबह्वाणि १४५६००० सर्वाग्रेण नद्य इति ॥ ५३ ॥

एवं व्याख्याने कृते विजयच्छेदिनीनां ग्राहवत्यादीनां षण्णां नदीनां प्ररूपणा उपेक्षिता जवत्यस्तद्वर्णनाय वाचनांतरेण

द्वितीयं प्रकारमाह—

चउदस सहस्सगुणिया, अमतीसनईउ विजयमज्जिह्वा ।

सीओयाए निवमंति तहय सीयाइ एमेव ॥ २५ ॥

चउदसेत्ति—अन्ये आचार्या एवामचकृते—अष्टात्रिंशद्—विजयमध्यवर्त्तिन्यः शीतोदायां निपतंति प्रविशंति, किंविशिष्टा-
स्ताः ? इत्याह—चतुर्दशभिर्नदीसहस्रैर्गुणिता अन्यस्ताः, पुनः कीदृशस्ताः ? तद्यथा—द्वात्रिंशत्ताषा नद्यः, तथा षट् प्राहव-
त्याद्याः, एवं सामस्त्येन अष्टात्रिंशत् षोडशविजयेषु संति । ततश्चतुर्दशसहस्रैर्गुणिताः अष्टात्रिंशत् जातानि पंचदश्याणि द्वात्रिंशत्सह-
स्राधिकानि १३२००० । तथेति सादृश्ये, यथा शीतोदायोमेवमेवेति । अनेनैव प्रकारेण पंचदश्याणि द्वात्रिंशत्सहस्राधिकानि
१३२००० शीतायानपि ज्वंवीति । ततो रात्रिष्यस्याप्येकीकरणे चतुःषष्टिसहस्राधिकानि दशदश्याणि १०६४००० सरितो
ज्वंति ॥ इत्थं च व्याख्यायमाने कुल्लभ्यायमाने चतुर्दश्याण्यत्रुशीतिसहस्राणि सरितो न गृहीताः, तासां स्थाने प्राहवत्यादयः षमंतनद्यः
प्रत्येकं चतुर्दशानदीसहस्रसमन्विताश्चतुर्दशषट्कानि चतुर्दशतीतिरिति गणनाक्रमेण चतुर्दशतीतिनदीसहस्रसंख्यां पुरयित्वा यथोक्ता
संख्या समाहिता । परमप्रथमपि प्रकारो न संजवति, यतोऽतर्नद्यो गंगादिष्यः सकाशाद् द्विगुणविस्ताराः प्रतीयंते, “ पणवीससयं
च सद्विवाओ ” इति वचनान्, ततो द्विगुणोऽष्टात्रिंशत्तिनदीसहस्रदश्याणः प्रत्येकमासां परिवारो न्यायः । आह चोपास्त्राति-
वाचकः—नद्यो विज्यच्छेदिन्यो रोहितानत्कुंरुद्रीपा स्नानामदेवीवासाः अष्टात्रिंशत्तिनदीसहस्रानुगाः प्रत्येकं सर्वत्रसमाः पंचविंशत्य-
धिकं योननशतम् किंस्तुयाः अर्षत्तुवीधियोजनवागाहाः प्राहृदपंकवत्य इत्यादि ” । अतः षष्ठाप्येतासामष्टषष्टिसहस्राधिकं लक्षमेकं

सरितः परिवारः, तथा पंचद्वकाणि सद्गार्धिशत्सहस्राणि पुनः सकुरूणां विजयानामंतर्नदीरहितानां नवंति एवं राशिद्वयस्य मीढने पू-
 र्णानि सप्तद्वकाणि सरितः एतावत्य एवापरविदेहे देवकुलसमन्विते, ततः समस्तमहाविदेहे चतुर्दशद्वकाणि १४००००० सद्भिन्नाः ।
 पुनस्त्रीणि द्वद्वकाणि द्विनवतिसहस्राधिकानि नरतादीनां शेषाणां, एवं सर्वाके सप्तदशद्वकाणि द्विनवतिसहस्राधिकानि १७९५०००
 नद्यो नवंतीति । उक्तं च सूत्रे—“चउदसद्वाका ऽपन्नसहस्रजंबुदीवंमि । हुंति उ सत्तरसद्वाका वाणवशसहस्र सद्भिन्नाश्चो ॥१॥”
 इति । तथा सिष्ठांतानुसारेण पुनरेवं ज्ञायते, यद् ग्राहवत्यादीनां द्वादशनदीनां परिवारो न संभवति । यत एतद्-
 व्यतिरिक्ता जंबूद्वीपे या अन्याः सरितः संति, तासां प्रवाहान्मुखे सर्वासां दशगुणो विस्तारः सुप्रतीत एव ।
 उक्तं च वाचकमुख्येन—“सर्वा नद्यः प्रवाहदशगुणा मुखे विस्तारपंचाशज्ञागावगाहा इति ।” एतासां तु तथा
 न किंतु भवाहमध्ये मुखे चैकरूपः पंचविंशत्यधिकयोजनत्रतद्वकाणः प्रत्येकं विस्तारः, नान्यः कश्चिद्विशेषो न च परिवारोऽप्यासां
 दृश्यते केत्रसमासबृहृचृत्यनुसारेण, अतः प्रतीयते, यद्येतास्वन्या अनेकानि सहस्राणि नद्यः प्रविशेयुस्तदा कथं क्रमेण परतः परतो
 गच्छंतीनां विस्तारविशेषो गंगादीनामिव न संपद्येतेति ? अन्यच्च । पूर्वविदेहे भद्रशाल्ववनसमीपवर्तिनोः कच्छमंगलावतीविजययो-
 र्स्था मुखवनोपकंठस्थयोः पुष्कलावतीवच्छनाम्नोश्च विजययोरंतर्नदीनामज्ञाव एवास्ति, अत एतेषु चतुर्ष्वपि प्रत्येकं सामस्थेनाष्टा-
 विशतिरष्टाविंशतिसहस्राणि नद्यः संति । गंगासिंधुसंबंधिन्यो नापराः यावती च कच्छविजये भूमिंतर्नदीमतां सुकच्छादीनां
 द्वादशानामप्यन्येषां च तावत्येव नाधिका, अतः कथं तेषु बहुतरा नद्यो ग्राहवत्याद्यंतर्नदीसंयोगेऽपि विशेषभूमेरज्ञावात्संभवति ?

अत्राह—नैतत्संवादकोटीमाटीकंते, यतो जंबुद्वीपप्रङ्गावग्रन्तर्नदीनां प्रत्येकमष्टाविंशतिनदीसहस्रद्व्यक्ष्णः परिवारो जणितस्तथा च तद्व्यक्त्यं—“ गाहावई महानई पव्वासासाणीसुकच्छ महाकच्छत्रिजये छुहा विजयमाणी २ अहावीसाए सल्लिवा सहस्सेहिं समणा दाहिणेणं सीयमहानई समुप्पेई ” । अपरे अनूचानाः पुनरित्यं प्रवदंति—यथा अष्टाश्रीतिग्राह्यं च स्यैव परिवारतया प्रसिद्धा अपि सूर्यस्य एत एव परिवारः न पुनरन्यः पृथक् प्रतीयते । उक्तं च समवायंगणवृत्तौ—“ अष्टाश्रीतिमहाग्रहा एते यद्यपि चंद्रस्यैव परिवारोऽन्यत्र श्रूयते तथापि सूर्यस्यापि चत्वादेत एव परिवारतयाऽवसेया इति ” । तथा गंगासिंधुसंबन्धिन्य एवाष्टाविंशतिरष्टाविंशति-नदीसहस्राणि अंतर्नदीनामपि परिवार इति । एवमपरविदेहेऽपि ज्ञातव्यमिति ॥ २४ ॥

अत्र सूत्रकारोऽमुमेवार्थं स्पष्टयन् सकलजंबुद्वीपनदीनां संख्यामाह—

सीयासीओया विय, बत्तीस सहस्स पंचलस्केहिं । सव्वे चउदसदास्का, बप्पन्नसहस्स मेलविया ॥२५॥

सीयाइति—शीता नदी पंचचिद्वैद्वैर्द्वीत्रिंशता सहस्रैर्नदीभिः समं जलधिं व्रजतीति पूर्वतरागाथायाः संबन्धो गृह्यते । तथा शीतोदापि पृथगेतावतैव परिवारेणावागंतव्या, ततः सर्वसंख्यया किं जातमित्याह—‘ सव्वेत्यादि ’ सर्वे नदीवाचिनोऽका इति गम्यते, यदि वा प्राकृतत्वाद्धिगन्त्यत्ये सर्वा नद्यः, ‘ मेलवियत्ति ’ मेलिता इति णिगंतोऽपि मूलार्थद्योतकः, यथा रामो राज्यमकारयदकरोदित्यर्थः, ततो मेलिताः समुदिताश्चतुर्दशद्व्यक्ष्णाणि पट्पंचाशत् सहस्राणि अष्टसप्तर्नदीनां परिवारः, ताश्चेमाः चतुर्दश गंगाद्या इदसं-नवाः तथा कुंरुप्रचवा गंगासिंधुप्रमाणाः प्रतिविज्यं द्वे द्वे इति कृत्वा द्वात्रिंशति विजयेषु चतुःषष्टिः, ग्राहवत्याद्या द्वादश तु परिवार-

हीना अंतर्नद्य एवमेवा नवतिर्महानद्यो ज्वंति जंबूद्वीपे । परं पूर्वोक्तात् षट्पंचाशत्सहस्राधिकचतुर्दशलक्षलक्षणात् परिवारदिताः समधिक्ता विज्ञेया न पुनस्त्वल्पे गणनीयाः, यतो “गंगासिंधुरत्ना रत्नकई” इति गाथया चतुर्दशसहस्रसंख्यः परिवारो मूढानदी-व्यतिरिक्त उक्त इत्यादि । आशांनरप्रताडुसारिणोऽप्येवमेवाहुः, तथा च तदग्रंथः—“जंबूद्वीवनरादिव, संखा सन्धेनश् चउदहं य बल्ला । तपन्नं च सहस्सा, नवश् नईत्रो कहंति जिणा” ॥ १ ॥ ॥ १५ ॥

संप्रति महानदीनां प्रवहमुत्पयोर्विस्तारमाह—

तञ्जोयणे सकोत्से, गंगासिंधूण वित्तरो मूढे । दसगुणित्रो पज्जते, इय दुडु गुणणेण सेसौणं ॥ १६ ॥

तञ्जोयणे(त्ति-गंगासिंध्वोः सादृश्यात्कारकत्वरपि मूढे प्रवहे ह्रद्गन्त्रिःसारे इति यावत्, सक्रोशानि सगव्युतानि षट् योजनानि विस्तरः प्रपंचं, पर्यंते समुद्रादिप्रवेशे दशगुणितो दशगुणः सार्धद्वाषष्टियोजनरूपो विस्तारो ज्वति । तथाभ्यंतराणां रोहितांगदीनां स्वरूपमाह—‘इय’ इत्यादि । इत्यनया दिशा शेषाणां द्वार्यां द्वार्यां गुणनं तेन द्विद्विगुणेन विस्तरः शेषा-णामनशिष्टानामनुक्तानामिति यावत् दार्यते इति शेषः । तथा रोहितांगारोहितारूप्यद्वाष्ट्रवर्णकूडानां प्रवहे सार्धद्वादश पार्थले पंचविंशं शवं योजनानि विस्तरः । तथा तन्मध्यानां हरिकांताहरिसिद्धिद्वानारीकांतानरकांतानां । इदतोरणात्रिंशमे पंचविंशतिः, जट्टधिप्रवेशे तु सार्धद्वादशं योजनानि । पुनः शोताशीतोदयोस्तोरणात्रिःसारे पंचाशत्पर्यंते पंचशतानां योजनानां प्रपंच इति गार्थः ॥ १६ ॥

इदानीं सूत्रकारः स्वयमेव मुग्धावबोधार्थं वर्षधराणामुच्चत्वं वर्णवाह—

जोयणसयमुव्विच्छा, कणयमया सिहरि बुद्धहिमवंता ।

रूपि महाहिमवंता, दुसजच्चा रूपकणयमया ॥ १७ ॥

जोयणेत्ति-शिखरी पर्यंतवर्ती वर्षधरः, बुद्ध इति बुद्धो महाहैमवतापेक्षया द्रष्टुः हिमवान् बुद्धहिमवान् एतौ योजनश-
तमुद्विच्छाबुच्चित्तौ कीदृशवित्याह-कनकं स्वर्णं तन्मयौ तद्वर्णोवित्यर्थः । तथा 'रूपीत्यादि' रुक्मिमहाहैमवंती द्वे शते योजनाना-
मिति गम्यते, उच्चाबुच्चित्तौ, द्विशतोच्चौ, तथा रूपकनकमयौ क्रमेण । तथाहि-रुक्मी रूप्यमयः, महाहिमवांस्तु हिरण्यमय इति ।
इह यद्यप्यवगाहो नोक्तः सूत्रकारेण, तथाप्युच्चयस्य चतुर्यशामानोऽवगम्यः । उक्तं च—“सर्वेति पन्वयवरा, समयखित्तंमि मंदर-
विहूणा । धरणिद्वे अत्रगाढा, उरसेह चउत्थयं चायं” ॥ १ ॥ इति ॥ १७ ॥

चत्तारि जोयणसए, उव्विच्छो निसढनीद्ववंतो य । निसढो तवणिज्जमओ वेरुद्धिओ नीद्ववंतगिरी ॥ १८ ॥

चत्तारि-निषधः चत्वारि योजनशतानि उद्विष्ट उच्चः, न केवलमयं, नीद्ववांश्च तावदेवोच्चः । चः समुच्चये । तथा निष-
धस्तपनीयमयो जात्यस्वर्णनिर्माणो रक्तवर्ण इत्यर्थः । मादय(नीद्व)वान् गिरिस्तु वैदूर्यमयो नीद्ववर्ण इति ॥ १८ ॥

संप्रति स्वानिधानप्रकाशनपुरस्सरं सूत्रकारोऽर्थकरणोपसंहारमाह—

खंनार्हं गाहाए, दसर्हिं दारेहिं जंबूदीवस्स । संघयणी सम्मत्ता, रश्या हरिचइसूरिहिं ॥ १९ ॥

खंभाइत्ति-जंबूद्वीपस्याद्यद्वीपक्षेत्ररूपस्य संग्रहणिः समाप्ता इष्टार्थकथनेन पूर्णा । कैः? इत्याह-दशजिः दशसंख्यावच्छि-
 न्नैः द्वारैरुक्तस्वरूपैः, किंविशिष्टैः? 'खंभाईत्ति' खंभाईनीसुदेशका गाथा खंभादिगाथा, तथा तथोक्तया, "दीर्विह्रस्वौ मिथो वृत्तौ"
 इति दीर्वत्वं 'ई,' 'खंभा जोयणवासा' इत्यनया सूत्रादिकथितया गायया उपपन्नकितैरिति । कैः कृतेयं? इत्याह-श्री हरिञ्ज-
 सूरिजिः रचितता सूत्रतया निवर्धेति नञम् ॥ १७ ॥

अथ वृत्तिकारस्य प्रशस्तिः ।

नित्यं श्रीहरिञ्जसूरिगुरवो जीयासुरत्यद्भुत-ज्ञानश्रीसमबंक्रुताः सुविशदाचारप्रज्ञाजासुराः ।
 येषां वाक्प्रपया प्रसन्नतरया शास्त्रांबुसंपूर्णया, नव्यस्येह न कस्य कस्य विदधे संतापदोषोऽवनौ ॥ १ ॥
 वित्ते श्रीकृष्णगच्छे श्रमणपरिवृढः श्रीभ्रजानंदसूरिः, क्षेत्रादेः संग्रहिण्या अकृत समयगैः संवदंतीं सदर्थैः ।
 एतां वृत्तिं खनंदंज्वलनशाशिमिते विक्रमाद्रे चतुर्थ्यां, नाञ्जस्य श्यामत्वायामिह यदनुचितं तद्दुःखाः शोषयंतु ॥ २ ॥

इति क्षेत्रसंग्रहणिवृत्तिः समाप्ता ।

